

Bilzen, Borgloon, Sint-Truiden en Tongeren

Onderzoeksgids voor
de geschiedenis van
vier steden in
Haspengouw tot 1796

Bilzen, Borgloon, Sint-Truiden en Tongeren

Onderzoeksgids voor
de geschiedenis van
**vier steden in
Haspengouw tot 1796**

Bilzen, Borgloon, Sint-Truiden en Tongeren. Onderzoeksgids voor de geschiedenis van vier steden in Haspengouw tot 1796 is een uitgave van **Erfgoed Haspengouw**.

Tekst en onderzoek Rombout Nijssen, Emilie Toussaint

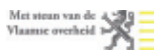
Foto's Jan Bellen

Eindredactie Erfgoedcel Haspengouw

Druk Drukkerij Leën

Vormgeving Drukkerij Leën, Miet Marneffe

Wettelijk depot D/2012/12.931/1

Inhoud

- 5** Voorwoord
- 7** Inleiding
- 10** Adressen van archiefdiensten
- 14** Bilzen
- 30** Borgloon
- 42** Sint-Truiden
- 62** Tongeren

Voorwoord

Beste lezer

De geschiedenis van Haspengouw en het daarmee verbonden erfgoed is rijk, zeer rijk.

Naar die geschiedenis werd al veel onderzoek gedaan en er werden menige teksten, brochures en boeken over geschreven en gepubliceerd. Misschien denkt u dan wel dat alles al op papier staat of gezegd is?

Niets is minder waar. In de archiefinstellingen uit het zuiden van onze provincie ligt nog veel en waardevol materiaal te wachten om bestudeerd en ontsloten te worden.

Daarom willen we geschiedenisstudenten, geschied- en heemkundige verenigingen en andere geïnteresseerden via deze gids graag enthousiasmeren om het onderzoek naar de geschiedenis van Haspengouw, en met name de **geschiedenis van vier Haspengouwse steden**, aan te vatten en erover te schrijven.

Deze onderzoeksgids is een handige leidraad die u een overzichtelijke kijk geeft op de bestaande literatuur, het beschikbare archiefmateriaal en – vooral – op de onontgonnen gebieden in het onderzoek naar onze steden in Haspengouw.

Hoe zat het bijvoorbeeld met onze rechtspraak in het ancien régime? Wie mocht waar recht spreken en in welke materie? Welk strafbeleid hanteerden onze rechtbanken en hoe gebeurde de ordehandhaving? Hoe groot was een gemiddeld 18de-eeuws gezin in onze Haspengouwse steden? En bestonden er toen al 'nieuw samengestelde gezinnen'?

Deze en nog veel meer 'onontgonnen gebieden' krijgt u in de gids gepresenteerd in de vorm van concrete **onderzoekstips**.

Om u ook wegwijs te maken in de daadwerkelijke aanpak van dergelijk onderzoek zal de Erfgoedcel Haspengouw, in samenwerking met het Rijksarchief te Hasselt, in het najaar van 2012 een aantal praktische workshops organiseren.

Velen onder u zullen het ongetwijfeld met ons eens zijn dat de geschiedenis van Bilzen en Borgloon, als delen van het graafschap Loon, of die van Sint-Truiden en Tongeren, als historische Luikse steden, even boeiende studies en resultaten oplevert als die van grootsteden als pakweg Gent en Brussel.

De projectvereniging Erfgoed Haspengouw hecht er dan ook het grootste belang aan dat deze geschiedenis zo volledig mogelijk bewaard en ontsloten wordt en hoopt dat deze publicatie hiertoe zal bijdragen.

Wij zijn u alvast dankbaar indien u, met deze onderzoeksgids onder de arm, in groten getale het onderzoek naar de geschiedenis van de Haspengouwse steden wil aanvatten en neerschrijven voor volgende generaties!

MAIKE MEIJERS

ondervoorzitter Erfgoed Haspengouw

ELS SNEIJERS

voorzitter Erfgoed Haspengouw

Inleiding

De beperkte belangstelling van het universitair historisch onderzoek voor de geschiedenis van Limburg heeft wellicht in de eerste plaats te maken met de afstand van onze provincie tot de Vlaamse universiteitssteden. Het is voor Limburgse studenten aan de universiteiten van Brussel, Gent of Leuven vaak eenvoudiger een onderwerp te bestuderen dat onderzocht kan worden op basis van in hun universiteitsstad bewaarde archieven, dan te kiezen voor een onderwerp uit hun eigen streek.

Een tweede reden ligt wellicht in het feit dat de archieven die voor het historisch onderzoek in Limburg beschikbaar zijn, minder bekend zijn dan die van het oude graafschap Vlaanderen of van het hertogdom Brabant. Hetzelfde geldt voor de kennis van de instellingengeschiedenis: bestuurlijke en gerechtelijke instellingen van het prinsbisdom Luik en het graafschap Loon komen in de lessen nog altijd minder aan bod dan die van Vlaanderen en Brabant en dan de centrale regeringsinstellingen van de Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden.

Met deze onderzoeksgids willen de projectvereniging Erfgoed Haspengouw en het Rijksarchief te Hasselt alvast de bekendheid van een deel van de archieven uit het zuiden van de provincie Limburg vergroten. Met deze uitgave willen wij de archieven uit het ancien régime van vier steden in Haspengouw beter bekend maken bij onze geschiedenisstudenten en andere onderzoekers.

In Limburgs Haspengouw waren er in het ancien régime vier steden. Bilzen en Borgloon waren vrij kleine plaatsen, die echter van de vorst een stedelijk statuut gekregen hadden en zich ook graag als zodanig manifesteerden. Getuige daarvan zijn de stadhuizen, de marktplaatsen en de omwallingen waarmee zij zich zichtbaar van andere gemeenten onderscheidden. Beide steden maakten deel uit van het graafschap Loon, dat op zijn beurt sinds 1366 deel was gaan uitmaken van het vorstendom Luik.

Tongeren was vanouds een Luikse stad en in Sint-Truiden deelden de bisschop van Luik en de abt van Sint-Truiden de soevereiniteit over de stad.

De geschiedenis van deze vier steden biedt nog veel niet onderzochte onderwerpen, waarvoor er geen gebrek is aan goed geïnventariseerde en vlot toegankelijke archieven. Zowel voor universiteitsstudenten die een bachelor- of masterproef voorbereiden als voor onderzoekers die de resultaten van hun opzoeken publiceren in regionale historische tijdschriften of in het tijdschrift van een heemkundige kring, liggen de onderwerpen voor het grijpen.

In deze brochure wordt voor elk van de vier steden in Haspengouw een kort historisch overzicht gegeven met een schets van de bestuurlijke ontwikkeling in de Nieuwe Tijd, van de vijftiende tot het einde van de achttiende eeuw. De vermelde boeken en tijdschriften zijn te vinden in de universiteitsbibliotheken, in de bibliotheek van het Rijksarchief te Hasselt, in de Provinciale Bibliotheek te Hasselt en in de stadsarchieven van Sint-Truiden en van Tongeren. Ook de stedelijke openbare bibliotheek van Sint-Truiden beschikt over een belangrijke collectie historische studies.

Dan volgt voor elke stad een kritisch overzicht van de historische bibliografie en van de beschikbare archieven. De archieven van de stedelijke organisaties van Bilzen en Borgloon in het ancien régime, zowel van de stadsbesturen als van de armentafels, de kerken en de schepenbanken, worden in het Rijksarchief te Hasselt bewaard.

Voor de archieven uit Sint-Truiden is de situatie complexer. Een beperkt deel van het schepenbankarchief, en een nog kleiner deel van de archieven van de kerken en de armentafels, zijn in de leeszaal van het Rijksarchief te Hasselt te raadplegen. Zowel het archief van het stadsbestuur als het archief van de schepenbank worden grotendeels in het stadsarchief in Sint-Truiden bewaard. De archieven van de kerkfabrieken en een deel van de archieven van de organisaties voor de armenzorg worden in de archiefbewaarplaats van de dekenij bewaard en kunnen daar op afspraak geraadpleegd worden. Eén van de grootste archiefvormers in het Sint-Truiden van het ancien régime was de abdi. Haar archief wordt dan weer integraal in het Rijksarchief bewaard.

De Tongerse archieven zijn in de jaren 1990 samengebracht in het stadsarchief van Tongeren. Zowel de archieven van het stadsbestuur als van de kapittelkerk en van de andere parochiekerken in de stad, van de organisaties

voor armenzorg en ziekenzorg, van het begijnhof en van de schepenbank kunnen in het stadsarchief geraadpleegd worden.

Naast de archieven van de plaatselijke instellingen, die nu in Hasselt, Sint-Truiden of Tongeren bewaard worden, zijn ook de archieven van de centrale regeringsraden van het prinsbisdom Luik belangrijk voor wie inzicht wil krijgen in de bemoeienissen van de centrale overheid met het plaatselijk bestuur of voor wie wil onderzoeken in welke mate er op het niveau van het vorstendom maatregelen genomen werden om plaatselijke problemen aan te pakken. De centrale regeringsraad van het prinsbisdom Luik heette de Geheime Raad. Het vorstelijk domein, dat in zo goed als alle steden en gemeenten van het vorstendom bezittingen had, werd beheerd door de Luikse Rekenkamer. De volksvertegenwoordiging die de landsbelastingen stemde en meebesliste over de grote infrastructuurwerken in het vorstendom, was georganiseerd in de drie Staten. De archieven van de Geheime Raad, van de Rekenkamer en van de Staten worden in het Rijksarchief te Luik bewaard. Zij staan er respectievelijk bekend als *les archives du Conseil Privé*, *les archives de la Chambre des Comptes* en *les archives des Etats du pays de Liège et du comté de Looz*.

Tot slot wordt voor elke stad een overzicht gegeven van de voornaamste leemtes in het historisch onderzoek en van de archieven die gebruikt kunnen worden om dat onderzoek te doen. Naast de algemene onderzoeksopwerpen die in deze brochure opgenomen zijn, zijn er voor elke stad tientallen kleinere onderwerpen te bedenken, zoals een reconstructie van één bepaald proces, een studie van de inkomsten van de bedienaar van een bepaald altaar in een stedelijke kerk, de bestuurlijke loopbaan van een bepaalde jurist in stadsdienst, de rol van een bepaalde rentmeester in het terugdringen van de stedelijke schuldenlast, of de procedures die een stedelijke abdij of een stedelijk kapittel hanteerde om haar tienden tegen het hoogst mogelijke rendement ten gelde te maken.

Al die onderwerpen opsommen is een onmogelijke zaak, maar mijn collega's in de stadsarchieven en in het Rijksarchief te Hasselt zullen graag met u de mogelijkheden van een onderzoek in hun archief, in functie van de tijd die u eraan wil besteden, en in functie van uw ervaring in het archiefonderzoek, met u bespreken. Onze contactgegevens staan op bladzijde 10.

Adressen van archiefdiensten

Rijksarchief te Hasselt (RH)

Bampslaan 4
3500 Hasselt
011 22 17 66
rijksarchief.hasselt@arch.be

Rijksarchief te Luik

Rue du Chera 79
4000 Luik
04 252 03 93
archives.liege@arch.be

Dekenale archiefbewaarplaats

Plankstraat 16
3800 Sint-Truiden
011 68 23 37
paul@vanmarsenille.be

Stadsarchief Sint-Truiden (SAST)

Diesterstraet 1
3800 Sint-Truiden
011 70 18 35
info.archief@sint-truiden.be

Stadsarchief Tongeren (SAT)

Maastrichterstraat 10
3700 Tongeren
012 80 00 92
archief@stad Tongeren.be

Rijksarchief te Hasselt

Stadsarchief Sint-Truiden

Stadsarchief Tongeren

Bilzen

Geschiedenis en organisatie

Hoewel het Bilzens vrijheidscharter, waarmee de plaats tot stad verheven werd, niet bewaard is, wordt aangenomen dat Bilzen – samen met Kolmont bij Tongeren – al in 1170 stadsrechten zou gekregen hebben van de graaf van Loon. Uit de kroniek van Peter Trecpoel en uit andere bronnen van het einde van de vijftiende eeuw kan opgemaakt worden dat de stad toen niet alleen met aarden wallen omgeven was, maar dat zij ook gedeeltelijk ommuurd was.

Vanouds werd het stadsbestuur van Bilzen samengesteld door de leden van de ambachten: het ploegersambacht (voor de landbouwers), het brouwersambacht, het bakkersambacht, het kremersambacht (voor de handelaars), het weversambacht en het snijdersambacht (voor de kleermakers). Enkel de leden van de ambachten namen aan de bestuursverkiezingen deel en enkel zij konden tot een bestuursfunctie geroepen worden. Jaarlijks kozen de leden van de ambachten twee burgemeesters, twee gezworenen en twaalf bijkomende bestuurders of gouverneurs. Deze zestien mannen vormden samen met de twee uittredende burgemeesters de stadsmagistraat. De twee uittredende burgemeesters werden ook gezworenen genoemd. Afgevaardigden van de bisschop woonden de verkiezingen bij, maar hun rol bleef beperkt tot het toezicht houden op het regelmatige verloop ervan.

In 1765 voerde de bisschop van Luik een grondige hervorming door in de samenstelling en in de kiesprocedure van het stadsbestuur van Bilzen. De rol die de ambachten in de verkiezing van het stadsbestuur gespeeld hadden, werd overgenomen door nieuwe organisaties, de kamers, en de afgevaardigden van de bisschop gingen een veel nadrukkelijker stempel drukken op de samenstelling van het bestuur. Voortaan werden de leden van de stadsmagistraat deels via een getrappt systeem gekozen door de leden van de drie kamers – de kamer van Sint-Lambertus, de kamer van Sint-Mauritius en de kamer van Sint-Jozef – en deels aangesteld door afgevaardigden van de bisschop.

De kamers waren kiesverenigingen waarvan de leden meer bestuurlijke rechten hadden dan de overige inwoners van de stad. Elke kamer was samengesteld uit twintig burgers van Bilzen. In elke kamer moesten minstens

twee leden van elk ambacht zetelen. De oorspronkelijke leden waren in het reglement van 1765 door de bisschop zelf voor het leven aangesteld. Na het overlijden van een kamerlid kozen de overblijvende leden een vervanger. Die moesten zij kiezen uit de burgers van de stad die lid waren van een ambacht, van wettige geboorte en van goede naam en faam. Voordat de nieuwingeling in de kamer mocht worden opgenomen, moest zijn opname door de Geheime Raad – de Luikse centrale regeringsraad – goedgekeurd worden.

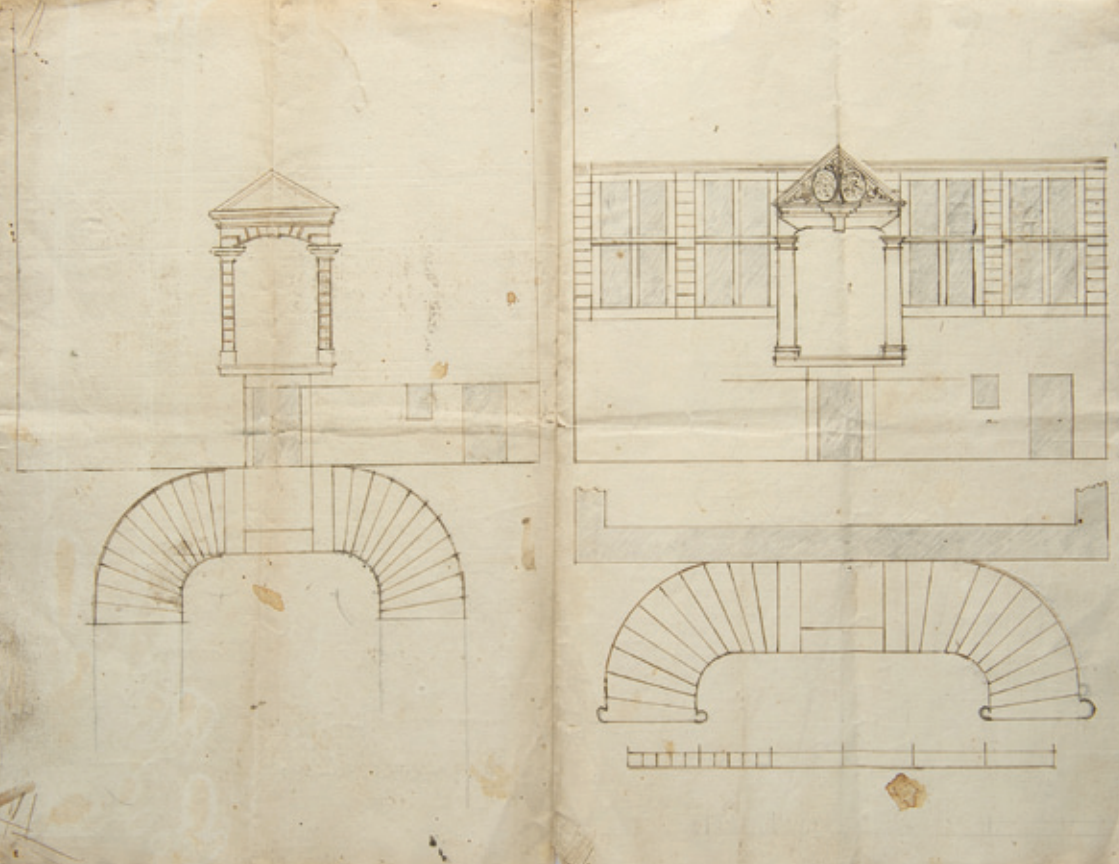
Op de kiesdag lootten de leden van elke kamer uit hun rangen twee kiesmannen. Zij vormden samen het kiescollege dat drie kandidaat-burgemeesters koos, waaruit dan bij lottrekking vastgesteld werd wie burgemeester werd. De afgevaardigden van de bisschop kozen ook drie kandidaat-burgemeesters, waaruit bij lottrekking de tweede burgemeester aangeduid werd. Uit de groep van zes kiesmannen werden vervolgens bij lottrekking drie raadslieden gekozen, waarna ook de afgevaardigden van de bisschop drie raadslieden kozen.

De twee nieuwe burgemeesters, de twee uittreedende burgemeesters en zes raadsleden vormden vanaf 1765 samen de magistraat.

De voornaamste bevoegdheid van de stadsmagistraat was het voeren van het financieel beleid van de stad. De magistraat stelde jaarlijks de te verwachten uitgaven vast en bepaalde in verhouding daarmee de aanslagvoet voor de grondbelastingen. Ook aanstellingen van medewerkers van het stadsbestuur en beslissingen in verband met investeringen of het aangaan en aflossen van leningen en andere beslissingen met belangrijke financiële consequenties, waren bevoegdheden van de voltallige magistraat.

De burgemeesters voerden het dagelijks beheer van de stadszaken: zij gaven opdrachten aan aannemers om onderhoudswerken te verrichten en besloten over kleine aankopen. De meest in het oog springende taak van de Bilzerse burgemeesters was de vertegenwoordiging van hun stad in de vergadering van de Derde Stand. De Derde Stand was één van de drie kamers van de Luikse volksvertegenwoordiging en vertegenwoordigde de inwoners van steden en gemeenten. De Eerste en de Tweede Stand vertegenwoordigden respectievelijk de Kerk en de adel.

De voornaamste functionaris in dienst van de stad was de secretaris. Hij woonde de vergaderingen van de magistraat bij en stelde de beslissingen in een verslagregister op schrift. Hij schreef de rekeningen van de rentmeester

in het stedelijk rekeningenregister in, hield in het rentenregister de stand van de geleende kapitalen en van de betalingen van renten bij en stelde het bunderboek op. De secretaris beheerde ook het stedelijk archief. Hij werd aangesteld door de voltallige magistraat.

18de-eeuwse ontwerp-
tekening voor een
vernieuwde ingang van
het stadhuis:
RH, Stad Bilzen, nr. 921.

Het feitelijke beheer van de stadskas was de verantwoordelijkheid van de stedelijke rentmeester. Het rentmeesterschap werd voor een periode van drie jaar, vanaf 1765 van één jaar, uitgegeven aan de kandidaat die de taak voor de minst hoge vergoeding wilde uitvoeren en die in staat was een voldoende hoge waarborg te stellen. Zijn aanstelling was een bevoegdheid van de voltallige magistraat. Na de vaststelling van de aanslagvoet voor de grondbelasting, die het bundergeld genoemd werd, stelde de rentmeester de *schatcedule* op. In dit register werd vastgelegd hoeveel elke grondgebruiker in het bundergeld moest bijdragen. Met de opbrengst van het

Castermans Raads Dienaar als present relateert
 op Beeder van de Hoogheermissie ten gewooneplaatse
 # en naar het tijden van driemaach der clachtheit
 gedaen hebben de Heeren Burgemeesters, ende
 Magistraet deser stad en gemeijte ten hoogst
 Biedende ruytgegeeten de Consumptie der Beesten
 onder Conditiens als volgt

Ten Ersten Voor Eenen Os van drie oft meer Jaeren
 Soo oock van eenen Dier van drie oft meer Jaeren
 Sullen moeten betaalt Worden . . . 2 - 0 - 0

Voor eene kriepe Roije oft Verse . . . 2 - 0 - 0

Voor Een Lant Roije . . . . . 1 - 0 - 0

Voor eene Lant Verse . . . . . = 15 Stuijvers

Voor eenen haemel oft. Veer . . . . . 10 sters

Voor een oije . . . . . 6 sters

Voor een Laim . . . . . 5 sters

Voor een half . . . . . 6 sters

Voor een half Wagende 100 pont en meer . . . 15 sters

Voor Een Vercken . . . . . 1 gilden

Voor een Vercken niet Wagende Over de
 40 pont . . . . . 10 sters

Voor een geite . . . . . 5 sters

Voor een geite Laim . . . . . 1 sters

In Bilzen werd in de 18de eeuw jaarlijks de aanslagvoet voor de verbruiksbelastingen vastgesteld: RH, Stad Bilzen, nr. 34.

bundergeld, van de stedelijke accijnzen en van de pachten die de stadsgronden opbrachten, betaalde de rentmeester de uitgaven van de stad. Jaarlijks legde hij zijn rekening ter controle aan de magistraat voor. Dat gebeurde in het stadhuis, *met opene vensteren ende deuren*. De schatheffers waren de functionarissen die het bundergeld in de gehuchten ophaalden en het aan de rentmeester doorgaven. Inwoners van het centrum betaalden aan de rentmeester zelf. De accijnzen op het slachtrecht, op bier, wijn, mede, cider en op brandewijn en het recht op het innen van het weggeld – een tol – werden verpacht. De pachtgelden voor de accijnzen en voor het weggeld werden door de rentmeester zelf geïnd, evenals de pacht die door de stads-vijvers, de vesten en de poorten werd opgebracht.

Andere medewerkers van het stadsbestuur waren de schoolmeester, de stadsbode, de veldbode, de bodes op Luik en op Maastricht, de belleman die voor het bestuur de officiële afkondigingen deed, de vroedvrouwen en de organist. Voorts kon het stadsbestuur voor bijzondere opdrachten tijdelijk meer medewerkers in dienst nemen.

Naast het stadsbestuur waren er in Bilzen nog twee openbare besturen: de kerkfabriek en de armentafel. Waar het stadsbestuur voornamelijk werkte met middelen die van belastingen afkomstig waren, werkten de kerkfabriek en de armentafel met middelen die uit de opbrengst van hun patrimonium afkomstig waren. De taak van de kerkfabriek bestond erin het kerkgebouw te onderhouden en te voorzien in het materiaal dat nodig was voor de waardigheid van de eredienst. De armentafel voorzag in middelen om behoeftigen uit de eigen gemeente te steunen. De financiën van de kerkfabriek werden beheerd door twee jaarlijks gekozen kerkmeesters of *geluchtmeesters*, die van de armentafel door een armenmeester.

De Bilzerse armentafel werd bestuurd door vier provisoren. Dat waren de twee burgemeesters van het vorige jaar en twee door de burgemeesters gekozen gezworenen. In hun midden kozen de provisoren de armenmeester, die het financieel beheer voor zijn rekening nam. Hij inde de inkomsten van de armentafel en betaalde de rekeningen. Na afloop van zijn ambtstermijn legde hij zijn rekening voor nazicht en goedkeuring voor aan de stadsmagistraat en de pastoor. In de praktijk verliepen er dikwijls een vijftal jaren tussen de ambtsperiode en de dag waarop een armenmeester zijn rekeningen kon afronden en ze ter controle kon voorleggen. De pastoor

van Bilzen was *momber* van de armentafel en hield samen met de provisorsen toezicht op het beheer van de organisatie. De stadssecretaris verrichtte het secretariaatswerk van de armentafel.

18de-eeuws inkomstenregister van de kosterij van Bilzen: RH, Kerkfabriek Bilzen 2004, nr. 6.

Vanaf de veertiende eeuw wordt in Bilzen ook een gasthuis vermeld. De ligging ervan sloot aan op het begijnhof en de fondsen ervan waren oorspronkelijk bedoeld voor de opvang van doorreizende pelgrims of andere reizigers. In 1780 werden het gasthuis en zijn patrimonium bij de armentafel gevoegd.

De rechtspraak was in Bilzen een bevoegdheid van de schepenbanken. Voor het gebied binnen de wallen was de Binnenbank bevoegd, een schepenbank die recht sprak volgens het Luikse recht en die aan de stedelijke schepenbank van Luik ondergeschikt was. Voor het gebied buiten de wallen en voor de aangrenzende gemeenten Eigenbilzen, Gellik, Martenslinde en Waltwilder was de Buitenbank bevoegd. In het gebied van de Buitenbank gold het Loonse (erf)recht. De Buitenbank was bovendien één van de Loonse oppergerechten en beroepsrechtbank voor de schepenbanken van As, Genk, Guigoven, Herderen, Herk-de-Stad (Binnenbank), Hoelbeek, Overrepen, Riemst, Rosmeer, Val (een deel van Val-Meer), Veldwezelt, Zichen en Zussen en Zutendaal.

Bibliografie

Hoewel gedateerd, is *Bilzen Voorheen* van deken Jean Paquay uit 1926 na 85 jaar nog steeds het referentiewerk over de geschiedenis van Bilzen: J. PAQUAY, *Bilzen voorheen. Geschiedkundige schets*, Bilzen, 1926. In 1977 verscheen een tweede uitgave van dit werk, aangevuld door Jef Simoens.

In 1989 bundelde Jan Gerits de hoofdlijnen van de geschiedenis van de stad in een overzichtsartikel in zijn boek over de oude steden in Limburg: J. GERITS, *Bilzen*, in *Historische steden in Limburg*, Brussel, 1989, p. 33–48. Deze bijdrage bevat een uitgebreide bibliografie. J. Molemans besteedde in zijn studie *De politieke en rechterlijke instellingen van het graafschap Loon (1031–1794)*, in *Het oude land van Loon*, 1996, 50/2, p. 222–225 aandacht aan de geschiedenis van het stadsbestuur. Oudere werken over de geschie-

24

Registrum
Beneficiorum matricularum
1764 — 1804
Petrus Luets rector

REGISTRUM
DECIMARUM
BONORUM, ac PROVENTUUM
AD PASTORATUM
OPPIDI BLISIENSIS
SPECTANTIUM
RENOVATUM

ANNO 1794

PER

H. A. S. J. J. E. L. S.
DICTI OPPIDI PASTOREM

AB ANNO

1789

Titelblad van een inkomstenregister uit 1794 van de pastorie van Bilzen: RH, Pastorie Bilzen 2004, nr. 2.

denis van het Demerstadje zijn: Fr. DRIESEN, *Notice historique sur la bonne ville de Bilzen*, Liège, 1855 en J. CUVELIER, *Geschiedkundige schets der stad Bilzen*, Bilzen, 1897.

In 1977 leverde J. Grommen aan de Leuvense universiteit een licentiaatsverhandeling af over de organisatie en bevoegdheid van de Buitenbank van Bilzen in de tweede helft van de achttiende eeuw: J. GROMMEN, *De Buitenbank van Bilzen, hoogerechtshof in het graafschap Loon (2^e helft van de 18de eeuw). Organisatie, samenstelling en bevoegdheid*, Leuven, 1977, onuitgegeven lic. verhandeling. Zijn studie werd in hetzelfde jaar gepubliceerd: J. GROMMEN, *De Buitenbank van Bilzen: een oppergerecht van het graafschap Loon (tweede helft van de 18de eeuw)*, in *Het Oude Land van Loon*, 1977, 32, p. 191–228.

In 2006 en 2007 werden aan de Leuvense universiteit nog twee verhandelingen met betrekking tot de organisatie van het stadsbestuur voorgelegd. Peter Bex bestudeerde de werking van de armentafel in de achttiende eeuw: P. BEX, *De armentafel van Bilzen (1700–1792)*, Leuven, 2006. Mieke Strauven bestudeerde de organisatie van het stadsbestuur in de achttiende eeuw, de bevoegdheden van de functionarissen die er een rol in speelden en het financieel beheer van de stad: M. STRAUVEN, *Bilzen in de tweede helft van de achttiende eeuw. Aanzet tot een stadsgeschiedenis*, Leuven, 2007, 234 p. Beide studies zijn onuitgegeven.

Detailstudies zijn: J. CUVELIER, *L'histoire d'une ville dans ses sceaux*, Bilzen, 1902; J. BAERTEN, *Over het ontstaan van Bilzen*, in *Limburg*, 1963, 42, p. 245–249; R. NIJSSEN, *Bilzen, 11 september 1791: de aanbesteding van het tractement*, in *Limburg – Het Oude Land van Loon*, 2003, 82, p. 193–198; R. NIJSSEN, *Een reglement op het luiden van de doodsklokken in Bilzen in 1787*, in *Limburg – Het Oude Land van Loon*, 2006, 85, p. 189–191; R. NIJSSEN, *Conditie wegens het school- en zanckmeesterschap: een reglement voor de stadsschoolmeester van Bilzen anno 1781*, in *Limburg – Het Oude Land van Loon*, 2006, 85, p. 375–381.

Het heemkundig tijdschrift *Bilisium* verschijnt tweemaandelijks sinds 1975. Naast taalkundige bijdragen bevat het ook historische bijdragen. Het ancien régime komt minder aan bod dan de negentiende en twintigste eeuw, maar er zijn toch een aantal belangrijke bijdragen in te vinden.

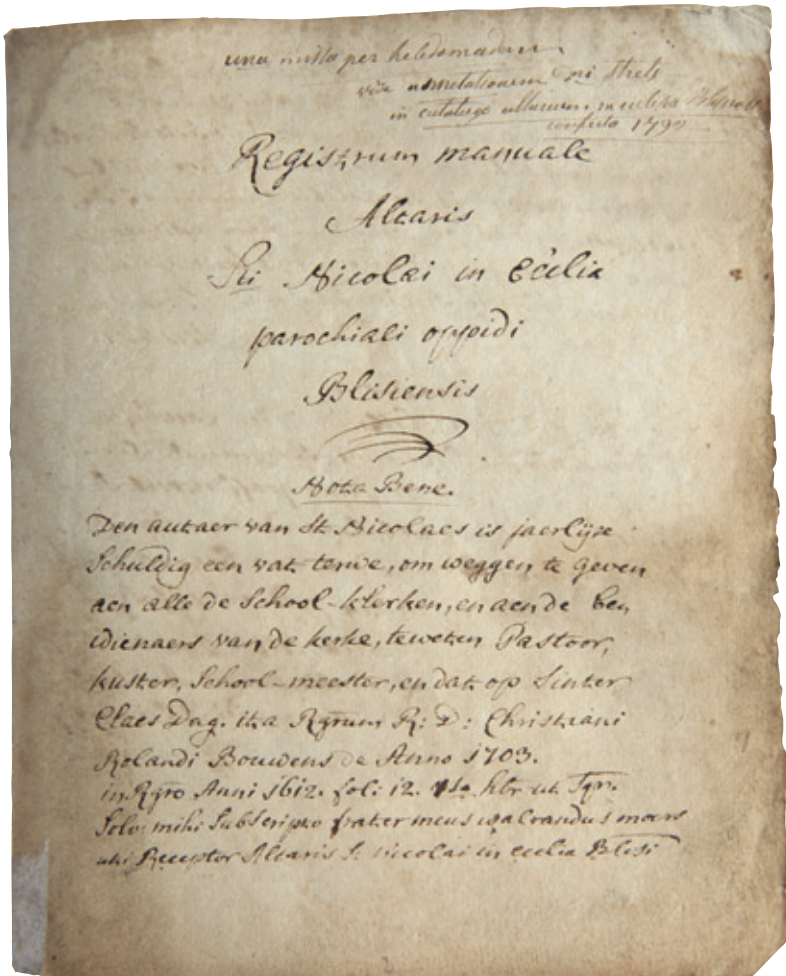
Akte van overeenkomst tussen het stift van Munsterbilzen en de stadsbestuurders van Bilzen over het innen van tienden, 1514: RH, Oorkonden Stift Munsterbilzen, nr. 139.

Archieven en inventarissen

In het Rijksarchief te Hasselt

Het ancien-régimearchief van het stadsbestuur van Bilzen wordt in het Rijksarchief te Hasselt bewaard. Het heeft hoofdzakelijk betrekking op de zeventiende en de achttiende eeuw en is een deelbestand van het archief van het stadsbestuur. Het werd in de jaren 1970 geïnventariseerd door Pros Vandebroek. Deze inventaris kan geraadpleegd worden in de leeszaal van het Rijksarchief te Hasselt: P. VANDEBROEK, *Inventaris van het stadsarchief van Bilzen*, 55 p.

De belangrijkste onderdelen van het archief zijn de verslagregisters van de beraadslagingen van de stadsmagistraat, die bewaard zijn voor de periode

Titelblad van een inkomstenregister van het altaar van Sint-Nicolaas in de kerk van Bilzen: RH, Kerkfabriek Bilzen 2004, nr. 2.

1626–1797 en de stadsrekeningen en rekeningenregisters uit de periode 1649–1796. De serie rekeningen en rekeningenregisters is erg onvolledig.

De registers van ontleende kapitalen voor de periode 1700–1795 geven een goed beeld van de geldbehoefte van het stadsbestuur in de achttiende eeuw. Uit de achttiende eeuw zijn ook een zevental registers van het bundergeld bewaard. De opbrengsten van de accijnzen zijn in de verslagregisters van

Laudis Deo

Registrum Beneficij
matriarialis oppidi
Blisensis Anno
Domini 1764 Anno
vatum per me plebanum
Smet ejusdem matri-
arialis rectorum

Titelblad van een inkomstenregister van de kosterij van

Bilzen, 1764: RH, Kerkfabriek

Bilzen 2004, nr. 56.

de beraadslagingen van de magistraat te vinden.

Het in het Rijksarchief bewaarde ancien-régimearchief van de kerk van Bilzen werd in 1973 geïnventariseerd. De inventaris kan geraadpleegd worden in de leeszaal van het Rijksarchief. De voornaamste in het archief zijn de inkomstenregisters voor de periode 1644–1753 (nr. 21–25), de rekeningen van de kerkfabriek voor de jaren 1652–1795 (nr. 27–49), het inkomstenregister van de pastorij voor de jaren 1659–1707 (nr. 74) en de stukken betreffende de altaren en het beheer van hun inkomsten in de zeventiende en achttiende eeuw (nr. 82–119). Het archief van de armentafel van Bilzen wordt in dezelfde inventaris beschreven. De voornaamste reeksen zijn hier de inkomstenregisters (nr. 125–133) en de rekeningen (nr. 135–149) voor de zeventiende en de achttiende eeuw (nr. 125–133).

De inventaris van de in het Rijksarchief te Hasselt bewaarde archieven van de schepenbanken van Bilzen en van de overige gerechtelijke instellingen werd gepubliceerd in 2002: R. NIJSSEN, *Inventarissen van de archieven van de Buitenbank en van de Binnenbank van Bilzen, van het laathof van Schoonbeek, het laathof van Merem, het laathof van Rindelborn, het laathof van Henis, het Clutshof, het Hanenhof, het Sint-Antoniushof, het Bonetershof, het laathof van Ordingen, het laathof vander Borch, het Rozenhof en het laathof van Ouwerx*, (Rijksarchief te Hasselt. *Inventarissen*, 65), Brussel, 2002, 191 p.

In het Rijksarchief te Luik

Als centrale regeringsraad van het vorstendom Luik boog de Geheime Raad zich ook over bestuurszaken die met Bilzen te maken hadden. De inventaris van het archief van de Geheime Raad werd in 1985 gepubliceerd: G. HANSOTTE, *Inventaire des archives du Conseil Privé de Liège*, Brussel, 1985, 292 p. De besluitenregisters (nr. 96–136) van de Geheime Raad beslaan de periode 1525–1792. Analyses van deze besluiten of *dépêches* van de hand van Stanislas Bormans werden in 1994 gepubliceerd: S. BORMANS, *Inventaire analytique des dépêches du Conseil Privé de Liège (1481–1792)*, (*Archives de l'Etat à Liège. Instruments de recherche à tirage limité*, 25), 2 delen, Brussel, 1994, 609 p. De verslagregisters van de vergaderingen van de Geheime Raad of protocolregisters hebben zwaar onder de tand des tijds geleden. Zij zijn slechts fragmentarisch bewaard.

Drie dossiers in het archief van de Geheime Raad hebben specifiek betrekking op Bilzen: nr. 222, waarin stukken betreffende de drossaards van Bilzen en Stokkem voor de jaren 1625–1790 zijn samengebracht, nr. 262, dat stukken bevat over de achttiende-eeuwse reglementen voor de vernieuwing van de stadsmagistraten in verschillende steden van het vorstendom, en nr. 841, met stukken betreffende de samenstelling van de kamers, de belastingen, het weiderecht, de beteugeling van de landloperij en de strafrecht-spraak in de jaren 1705–1783.

De Staten van Luik en Loon vertegenwoordigden de bevolking van het vorstendom. Drie Staten of standen vertegenwoordigden respectievelijk de geestelijkheid, de adel en de steden. Eén van de burgemeesters vertegenwoordigde Bilzen in de derde Staat. De Staten stemden de belastingen in het vorstendom en organiseerden de inning ervan. Hun archief bevat daarom, naast stukken betreffende het beleid en openbare werken, vooral dossiers die met de inning van belastingen te maken hebben. Voor wat Bilzen betreft hebben die dossiers vooral betrekking op de achttiende eeuw. De inventaris van dit archief werd in 1990 gepubliceerd: G. HANSOTTE, *Etats du pays de Liège en comté de Looz, (Archives de l'Etat à Liège. Inventaires, 97)*, Brussel, 1990, 247 p.

Onderzoekstips

De institutionele geschiedenis van de kerkelijke instellingen in Bilzen moet nog grotendeels geschreven worden. De rekeningen van de kerkfabriek van Bilzen zijn een goede bron voor een studie van de inkomsten en uitgaven van de kerkfabriek en voor een studie van de organisatie van het financieel beheer en de controle daarop in de zeventiende en de achttiende eeuw. Uit het archief van de kerk van Bilzen blijkt voorts dat er in de kerk een aantal altaren waren met een eigen bedienaar en een eigen patrimonium, waarvan de opbrengst diende om de bedienaar van een inkomen te voorzien. Een grondige studie van de rekeningen van deze altaren en van de overige archiefstukken die zij hebben nagelaten, zou inzicht opleveren in het belang van deze altaren, de grootte van hun inkomsten en de diensten die er verricht werden.

Voor wat de geschiedenis van de rechtspraak betreft, kan op basis van de rol- en gichtregisters van de Binnenbank een studie over haar bevoegdheden en activiteiten uitgevoerd worden. Aan de hand van de rolregisters van de Buitenbank en van de Binnenbank kan het strafbeleid van deze rechtbanken in de achttiende eeuw bestudeerd worden.

Op basis van het schepenbankarchief, met name van de in de schepenbankregisters geregistreerde verkoopsovereenkomsten, kan een onderzoek verricht worden naar de munttypes die gebruikt werden voor het betalen van grote bedragen, naar de verhouding van goud en zilver en de verschuivingen daarin in de loop van de achttiende eeuw.

Voor een studie van de geschiedenis van de ordehandhaving kan gebruik gemaakt worden van de archieven van de stadsmagistraat en van de schepenbanken. Het archief van de stadsmagistraat moet in combinatie met de archieven van andere stedelijke archiefvormers ook toelaten een prosopografische studie te maken van de leden van het stadsbestuur en uit te zoeken of er in de loopbaan van de bestuurders een stramien te herkennen is.

Borgloon

Geschiedenis en organisatie

Borgloon was in de elfde eeuw het centrum van het domein van de graven van Loon. De burchtheuvel verheft er zich boven het landschap en bood een ideale plek voor een vesting die de omgeving domineerde. In 1179 werden de burcht en de kerk van Borgloon verwoest door een leger van de Luikse bisschop. Daarna werd de burcht van Borgloon minder belangrijk voor het grafelijk hof. Het hof, dat steeds van het ene grafelijke domein naar het andere en van stad tot stad had rondgetrokken, richtte zich meer en meer op het kasteel van Kuringen en op Hasselt, die respectievelijk de voornaamste grafelijke residentie en de hoofdplaats van het graafschap werden. Ondertussen kreeg de stad – zo wordt aangenomen – omstreeks het jaar 1200 het Luikse stadsrecht en werd zij omwald.

Borgloon telde zeven ambachten: het smedenambacht, het bakkersambacht, het brouwersambacht, het vleeshouwersambacht, het lakenmakersambacht, het schoenmakersambacht en het kremersambacht dat de kooplieden verenigde. Ambachtslieden en kooplieden van Borgloon moesten zich bij het ambacht van hun sector aansluiten om in de stad hun beroep te mogen uitoefenen. Bovendien was tot 1760 het lidmaatschap van een ambacht een noodzakelijke voorwaarde om aan de verkiezingen voor de stadsmagistraat en aan het bestuur van de stad deel te nemen. Ook mensen die andere beroepen uitoefenden, zoals advocaten of chirurgijnen, waren verplicht zich bij een ambacht aan te sluiten om in de stad een – officiële – stem in het kapittel te hebben.

Vanouds werden in Borgloon op de verkiezingsdag of *cuerdach* in elk ambacht twee raadslieden gekozen. Deze veertien raadslieden vormden samen met twee gekozen burgemeesters de stadsmagistraat. Voorts werd op de *cuerdach* ook de *paymeester* of stadsontvanger gekozen. In 1684 voerde bisschop Maximiliaan van Beieren een belangrijke wijziging in het kiesreglement in: voortaan zouden de raadslieden en de burgemeester niet meer gekozen worden, maar door het lot aangeduid. Zijn opvolger Jozef Clemens van Beieren veranderde in zijn ordonnantie van 18 augustus 1695 de procedures voor de samenstelling van de stadsmagistraat opnieuw. Vanaf dan zouden er zoals vanouds veertien raadslieden zijn, maar zij zouden niet meer jaarlijks per twee door één van de zeven ambachten gekozen worden. Elk ambacht zou voortaan jaarlijks uit zijn midden nog één raadsman

AVERTISSEMENT

Pour la LOTERIE favorable

De la Ville de LOOZ.

ARCHIVES DE L'ÉTAT
& HASSelt

Comme le public témoigne beaucoup de satisfaction pour le Plan avantageux de la Loterie de Looz, sans lequel (outre que sur 4 Bilets blans il y a un prix) il se trouve un grand nombre de prix fort considerables : Les Directeurs de ladite Loterie donnent avis qu'on la tirera infailliblement, & sans autre délai, au mois de Juin prochain, dans tel état qu'elle se trouvera pour lors : Déclarant, en cas de défaut, que l'on restituera l'argent à ceux qui y auront pris des biletts, avec l'interêt d'un demi pour cent pour chaque mois de temps de leurs mises. C'est pourquoy l'on invite ceux qui ont envie d'y risquer, de le faire pendant ce temps, sans attendre la dernière heure. Les Bilets se distribuent chez les Collecteurs sous-nommés.

le Sr. <i>Christ. Bode</i> à la	A Hasselt, le Sr. <i>Camerling.</i>
} Tête d'or sur la Halle.	A Vervier, le Sr. <i>P. Graffart</i> , à
le Sr. <i>du Buiffon</i> à la	l'enseigne de l'Empereur.
A Liège, } grande Halle.	A Huy, le Sr. <i>Bernard.</i>
le Sr. <i>Velar</i> dessus la	A Cologne, le Sr. <i>Philipe Poner</i> ,
} Tour aux 3 Lions.	dans la rue des Peintres.
le Sr. <i>Houbaye</i> sur la	A Aix, le Sr. <i>Weimands</i> , au Mou-
} Place saint Denys.	lin à la grande rue de Cologne.
A Looz, le Sr. <i>Vandenborse.</i>	A Maltricht, le Sr. <i>Verborgé</i> , sur
A S. Trond, le Sr. <i>J. Lintermans.</i>	le Marché.
A Tongres, le Sr. <i>G. Schimifing.</i>	A Herve, le Sr. <i>Lurson.</i>

Affiche voor een loterij georganiseerd door het stadsbestuur van Borgloon, 18de eeuw: RH, Borgloon Stad, nr. 60.

kiezen. De overige zeven raads mannen werden door de bisschop voor het leven aangesteld, om na hun overlijden vervangen te worden door een raadsman uit hetzelfde ambacht.

In 1725 werd de autonomie van de ambachten aan banden gelegd. Nieuwe leden mochten enkel nog opgenomen worden na toelating van de bisschop, gegeven in de Geheime Raad en de ambachten mochten enkel nog vergaderen met toelating van de burgemeesters. Voorts bracht de bisschop in zijn ordonnantie van 1725 een aantal wijzigingen aan in het kiesreglement. Jaarlijks zou in elk ambacht bij lottrekking een raadslid aangeduid worden. De zeven raadsleden die zo door de ambachten werden aangeduid, kozen vervolgens drie personen buiten hun kring die zij bekwaam achtten om de burgemeestersfunctie te vervullen. Uit die drie werd weer bij lottrekking een burgemeester aangeduid. De beide afgevaardigden van de bisschop die de 'verkiezingen' bijwoonden, duidden op hun beurt drie personen aan, waaruit ook met lottrekking de tweede burgemeester 'gekozen' werd. De zeven raadsliden die voordien voor het leven werden aangesteld, werden in de ordonnantie van 1725 afgeschaft. De uittreedende burgemeesters bleven nog één jaar als raadslid deel uitmaken van de stadsmagistraat.

De laatste belangrijke wijziging in de regelgeving over de samenstelling van de stadsmagistraat van Borgloon is vervat in de bisschoppelijke ordonnaties van 21 juli en 4 september 1760. In de eerste plaats werden de zeven ambachten vervangen door vier kamers van elk tien personen, waarvan de leden in eerste instantie door de bisschop werden benoemd. Na het overlijden van een lid van een kamer moesten de overblijvende leden een opvolger kiezen. Voordat de nieuweling daadwerkelijk kon toetreden, moesten zijn verkiezing en zijn lidmaatschap echter aan de Geheime Raad voorgelegd en goedgekeurd zijn. De stadsmagistraat zou, zoals dat sinds 1725 het geval was, uit elf personen bestaan: de twee nieuwe burgemeesters, de twee uittreedende burgemeesters en zeven raadsliden. De verkiezingen zouden op de eerste maandag van augustus plaatsvinden. Die dag moesten de leden van de vier kamers per kamer bijeenkomen om bij lottrekking één persoon aan te duiden. Deze vier personen werden stadsraadsliden. Zij stelden een lijst op van drie personen, waaruit weer bij lottrekking een burgemeester aangeduid werd. Van hun kant stelden ook de afgevaardigden van de bisschop een lijst van drie personen op, waaruit op dezelfde manier een burgemeester aangeduid werd.

Na de verkiezingen van augustus 1760 werd dit reglement op basis van een verslag van geheimraad de Chestret weer aangepast. De vier kamers werden weer afgeschaft en de ambachten kregen hun rol in de samenstelling van het stadsbestuur terug. Het aantal ambachtsleden moest echter herleid worden tot twaalf per ambacht. Zolang er meer dan twaalf leden in een ambacht waren, mochten overleden leden niet vervangen worden. Zodra er minder dan twaalf waren, mochten de overblijvende leden weer een nieuw lid kiezen, dat echter pas in functie kon treden nadat de Geheime Raad zijn lidmaatschap had goedgekeurd. Op de kiesdag koos elk ambacht, steeds bij lottrekking, één raadslid. Deze zeven raadsleden stelden vervolgens een lijst van drie personen op, waaruit bij lottrekking een burgemeester gekozen werd. Tot slot stelden ook de afgevaardigden van de bisschop een lijst van drie personen op, waaruit ook een burgemeester werd geloot.

Toelating vanwege de
schepenen van Borgloon
om Jan Lux te verhoren,
1757: RH, Borgloon
Schepenenbank, nr. 80.

De stadsmagistraat legde de grote lijnen van het stedelijk beleid vast en controleerde het beheer van de stedelijke financiën. Het feitelijk beheer van de stadskas was een bevoegdheid van de stadsontvanger. Hij werd jaarlijks door de ambachten gekozen. Voordat hij in functie trad, moest hij een waarborg stellen voor zijn beheer. De stadsmagistraat controleerde de rekeningen van de stadsontvanger. In principe moest dit binnen de zes weken na de vernieuwing van de magistraat gebeuren, in het stadhuis en met open deuren. Volgens het reglement van september 1760 moest ieder ambacht vanaf dan jaarlijks iemand aanstellen om deel te nemen aan de controle van de stadsrekeningen.

Stadszegel van Borgloon:
RH, Borgloon oorkonden, nr. 9.

Naast zijn bestuurlijke taken, had de stadsmagistraat van Borgloon ook een beperkte gerechtelijke bevoegdheid, die helaas niet goed gedocumenteerd is. In de achttiende eeuw werden kleine misdrijven die in de stad voorgevallen waren in eerste instantie bij de stadsmagistraat aangegeven. De magistraat stuurde het onderzoek. In de achttiende eeuw werden de verdachten vervolgens voor berechting aan de schepenenbank overgedragen.

om daer tegen te leggen of doen
volgens zijnen raide sal gedragen
stellen de dagh en uren tegen weder
in acht dagen ten elf uren forongem
te Otteriv

Extraord is: aagist: 1757

ten negen uren voor middagh

Den heer L. G. Hollander toe drospard
des graeffschap loon ingquiert tegen van
Luis gevangen gederindeen exhibit
relijch artikelen examinatoir, verloekende
dat den selven ontflyen van Lijer en bonden
naukeurigh op juer der selve door uel
ff. sal worden gehoort en geexamineert,
waer toe den selven tegen als nu best is
door melas jans geauthortarden ut refer
is gewelen ofte hooren in d'gans
verloek

Extraord: Genach: 17 august 1757

ten 10 uren voor middagh

Den heer L. G. Hollander toe drosparde

Pauselijke bulle in het archief van het kapittel van Borgloon: RH, Borgloon oorkonden kapittel, nr. 268.

In Borgloon stonden, zoals dat het geval was in alle Loonse steden met Luiks recht, twee schepenbanken in voor de rechtspraak. Voor het gebied binnen de wallen was er de Binnenbank die het Luikse stedelijke (erf)recht hanteerde en voor het gebied buiten de wallen, dat ook de aangrenzende gemeenten Gotem, Heks, Hendrieken en Kuttেকoven bevatte, was de Loonse Buitenbank bevoegd. Die laatste werd ook de schepenbank van Gratem genoemd. In de twaalfde eeuw was de schepenbank van Gratem nog één van de toenmalige vijf Loonse oppergerechten. Uiterlijk in de vijftiende eeuw, de periode vanaf dewelke er archief van deze schepenbank bewaard is, maar wellicht al eerder, was zij ondergeschikt aan de schepenbank van Vliermaal.

Borgloon was ook de zetel van het Allodiaal Hof van Borgloon. Deze instelling had in eerste aanleg gerechtelijke bevoegdheid over de allodiale goederen in de streek van Borgloon en trad ook op als beroepshof voor plaatselijke allodiale hoven in het graafschap. De schepenen van Borgloon zetelden ook in het Allodiaal Hof. Wanneer zij als zodanig optraden, noemden zij zich de *eigengenoten* van de graaf van Loon.

Het beheer van het patrimonium en van de financiën van de armentafel werd jaarlijks aan twee armenmeesters toevertrouwd. Zij werden gekozen door de ambachten. In de loop van de achttiende eeuw werden ook het vermogen en de inkomsten van het gasthuis aan de beheerders van de armentafel toevertrouwd. Het financieel beheer van de kerkfabriek was de taak van twee kerkmeesters, die eveneens jaarlijks gekozen werden.

Bibliografie

udere werken over de geschiedenis van de stad zijn J. DARIS, *Histoire de la bonne ville, de l'église et des comtes de Looz, suivie de biographies lossaines*, Luik, 1864–1865, 562 p. en H. HENROTAY, *'t Sgrevenhuis of stadhuis van Borgloon, met aantekeningen over de gerechtshoven der stad, hare schutterijen en ambachten, hare rederijkerskamer*, Borgloon, 1909.

De meest actuele overzichten van de geschiedenis van de stad zijn van de hand van Jan Gerits: J. GERITS, *Borgloon*, in *Historische steden in Limburg*, Brussel, 1989, p. 49–64 en van Jos Molemans: J. MOLEMANS, *Borgloon*, in *De politieke en rechterlijke instellingen van het graafschap Loon (1031–1794)*, in *Het Oude Land van Loon*, 1996, 50/2, p. 218–222.

Voorts verschenen er vooral detailstudies:

M. BUSSELS, *Waren er vroeger in de stad Loon ook ambachten?*, in *Het Oude Land van Loon*, 1949, 4, p. 96; G. V. LUX, W. THIJSSSEN, *De grondvesten van de burcht te Borgloon*, in *Conspectus MCMLXXIX*, *Archaeologia Belgica*, 223, Brussel, 1980, p. 98–101; R. NIJSSEN, *Kluizenaars in Borgloon, 1720–1772*, in *Limburg – Het Oude Land van Loon*, 2005, 84, p. 175–180; R. NIJSSEN, W. VANDORMAEL, L. WIJNANTS, G. VIJGEN, *Zalig die barmhartig zijn. Vijf eeuwen armenzorg in Borgloon*, (*Loonse Schriften*, 1), Borgloon, 2009, 40 p.

Archieven en inventarissen

In het Rijksarchief te Hasselt

Van het stadsbestuur van Borgloon in het ancien régime bleef niet meer dan twee meter archief bewaard. De belangrijkste onderdelen zijn de reeks verslagregisters van de beraadslagingen van de stadsmagistraat voor de periode 1536–1798 en de besluitenregisters van de stadsmagistraat voor de jaren 1678–1754.

De inventaris van dit archief is beschikbaar in de leeszaal van het Rijksarchief te Hasselt: R. NIJSSEN, *Plaatsingslijst van het archief van het stadsbestuur van Borgloon*, 2005.

Een bescheiden oorkondenverzameling (1588–1713) van de stad werd apart geïnventariseerd: *Toegang op een verzameling oorkonden van Borgloon*, 1998. Van het smedenambacht worden in het Rijksarchief te Hasselt twee leden- en rekeningenregisters voor de periode 1593–1783 bewaard.

Het archief van de schepenbank van Borgloon werd in drie aparte toegangen ontsloten. Zij werden in 1994 gepubliceerd: M. VAN DER EYCKEN, *Inventaris van de bescheiden van de plaatselijke gerechtelijke instellingen. Deel 1. Gemeenten A-B*, Brussel, 1994, p. 147–149 (Delen en banden, 1470–1794), p. 150–183 (Procesdossiers en losse bescheiden, 1504–1797), p. 184–191 (Oorkonden van de schepenbank en van het Allodiaal Hof, 1588–1743).

Jozef Grauwels ontsloot in 1971 het archief van het kapittel van Borgloon, dat ook voor de zielzorg in de stad instond. J. GRAUWELS, *Inventaris van het archief van het kapittel van Borgloon*, Brussel, 1971.

In het Rijksarchief te Luik

Verschillende dossiers in het archief van de Geheime Raad hebben betrekking op Borgloon: nr. 262, met stukken betreffende de reglementen voor de vernieuwing van de stadsmagistraten in de achttiende eeuw; nr. 908, over de stadsmagistraat in de achttiende eeuw; nr. 909, over rekeningen van de stad in de periode 1716–1764; nr. 910, met stukken betreffende belastingen en inkwartieringen van krijgsvolk in de achttiende eeuw; nr. 911, over conflicten met de gemeenten Niel, Hendrieken, Kuttekoven, Rullekoven en

Gotem over belastingen en over grenzen, 1716–1730; nr. 912, met stukken uit 1719 en 1730 over aspecten van de strafrechtspraak; nr. 913, een dossier uit 1730 over de grenzen van Borgloon en Broekom; en nr. 1213 met stukken uit 1725 en 1771–1772 over het schoutsambt in Borgloon.

De inventaris van het archief van de Geheime Raad werd in 1985 gepubliceerd: G. HANSOTTE, *Inventaire des archives du Conseil Privé de Liège*, Brussel, 1985, 292 p. De besluitenregisters (nr. 96–136) van de Geheime Raad beslaan de periode 1525–1792. Analyses van deze besluiten of *dépêches* van de hand van Stanislas Bormans werden in 1994 gepubliceerd: S. BORMANS, *Inventaire analytique des dépêches du Conseil Privé de Liège (1481–1792)*, (*Archives de l'Etat à Liège. Instruments de recherche à tirage limité*, 25), 2 delen, Brussel, 1994, 609 p. De verslagregisters van de vergaderingen van de Geheime Raad of *protocolregisters*, hebben zwaar onder de tand des tijds geleden. Zij zijn slechts fragmentarisch bewaard.

De Staten van Luik en Loon vertegenwoordigden de bevolking van het vorstendom. Drie Staten vertegenwoordigden respectievelijk de geestelijkheid, de adel en de steden. De Staten stemden de belastingen in het vorstendom en organiseerden de inning ervan. Hun archief bevat daarom, naast stukken betreffende het beleid en openbare werken, vooral dossiers die met de

Registratie van het opbieden
bij het verpachten van de
broodaccijns, 18de eeuw:
RH, Borgloon Stad, nr. 19.

Die Broije accijs	40
C: Renatts	45
tercaeffs	50
Loffingh	55
tercaeffs	60
Loffingh	65
tercaeffs	66
Loffingh	70
is aen hem gerbleuen borghende	
principael case: Renatts en de pouls	
Lenatts	

inning van belastingen te maken hebben. Wat Borgloon betreft, hebben die dossiers vooral betrekking op de achttiende eeuw. De inventaris van dit archief werd in 1990 gepubliceerd: G. HANSOTTE, *Etats du pays de Liège en comté de Looz*, (*Archives de l'Etat à Liège. Inventaires*, 97), Brussel, 1990, 247 p.

Onderzoekstips

Een grondige studie van de samenstelling van de stadsmagistraat en van zijn taakuitoefening aan de hand van de verslagregisters van de beraadslagingen en van de besluitenregisters van de stadsmagistraat, zou een belangrijke leemte in onze kennis van de geschiedenis van de stad opvullen. Diezelfde registers zijn samen met de stadsrekeningen ook de bron voor een studie van de stedelijke fiscaliteit in Loon: waarop werden belastingen geheven, wat waren de aanslagvoeten, hoe verhieldden de fiscale inkomsten uit verschillende bronnen zich tegenover elkaar en hoe evolueerde dit alles in de achttiende eeuw? De resultaten in Borgloon kunnen vergeleken worden met de fiscaliteit in de andere Haspengouwse steden. Anderzijds werd het geld van de stad ook weer uitgegeven. Aan de hand van de rekeningen kan onderzocht worden met welke kosten het stadsbestuur geconfronteerd werd: lonen van medewerkers, infrastructuurwerken, opeisingen ...

Het archief van de schepenbanken laat toe te onderzoeken welke rechtszaken respectievelijk door de Binnenbank en door de Buitenbank afgehandeld werden. Dezelfde registers zijn ook een prima bron voor een studie van de rol en de betekenis van het zogenaamde Allodiaal Hof van Borgloon in de zeventiende en de achttiende eeuw.

Op basis van het schepenbankarchief, met name van de in de gichtregisters geregistreerde verkoopovereenkomsten, kan een onderzoek verricht worden naar de munttypes die gebruikt werden voor het betalen van grote bedragen, naar de verhouding van goud en zilver en de verschuivingen daarin in de loop van de achttiende eeuw. →

Van Borgloon bleef de tekst van de middeleeuwse stadskeure bewaard. Een analyse van deze plaatselijke rechtsregels kan inzicht opleveren in de aard van de samenleving in de stad: zijn de keuren regels die eerder op een agrarische of op een commerciële samenleving wijzen?

Voor een studie van de geschiedenis van de ordehandhaving kan gebruik gemaakt worden van de archieven van de stadsmagistraat en van de schepensbanken. Het archief van de stadsmagistraat moet in combinatie met de archieven van andere stedelijke archiefvormers ook toelaten een prosopografische studie te maken van de leden van het stadsbestuur en uit te zoeken of er in de loopbaan van de bestuurders een stramien te herkennen is.

De organisatie van de armenzorg en van het beheer van de kerkfabriek in de achttiende eeuw kan onderzocht worden aan de hand van het archief van het kapittel.

Aan de hand van de parochieregisters van Borgloon, waarin de dopen, huwelijken en begravingen geregistreerd werden, kan een studie naar de samenstelling van de gezinnen in de achttiende eeuw verricht worden, met aandacht voor het aandeel grote en kleine gezinnen en nieuw samengestelde gezinnen.

Sint-Truiden

Geschiedenis en organisatie

Het ontstaan van de stad Sint-Truiden wordt traditioneel in verband gebracht met de stichting van de abdij door Sint-Trudo. Tot in 1227 maakte Sint-Truiden deel uit van het domein van de bisschop van Metz. In dat jaar ruilden de bisschoppen van Metz en van Luik hun rechten op respectievelijk Sint-Truiden en Maldières, een domein van de bisschop van Luik bij Nancy. Sint-Truiden had zich toen al ontwikkeld tot een omwalde plaats met stedelijke kenmerken.

Zoals in Maastricht, waar het heerlijk gezag gedeeld werd door de bisschop van Luik en de hertog van Brabant, ontwikkelde zich in Sint-Truiden een situatie waarbij het heerlijk gezag gedeeld werd tussen de bisschop van Luik en de abt van Sint-Truiden.

Het zwaartepunt van het stadsbestuur lag oorspronkelijk bij de door de heren aangestelde schepenen. De eerste vorm van inspraak van de bewoners van Sint-Truiden in het bestuur van hun stad werd uitgeoefend door de gezworenen, die vanaf de dertiende eeuw in de bronnen vermeld worden. Vanaf 1366 kregen de ambachten een stem in het bestuur. De stadsraad werd vanaf dan samengesteld uit twaalf leden van de ambachten en acht leden van de patriciërs die tot dan toe alleen de inwoners in het bestuur vertegenwoordigd hadden.

Vanaf 1393 waren alleen de ambachten nog in de stadsraad vertegenwoordigd. De leden van de ambachten zouden jaarlijks samen twee burgemeesters kiezen. Voorts koos ieder ambacht twee raadslieden, die samen met de burgemeesters de stad zouden besturen, en twee gouverneurs die het ambacht bestuurden. Aan de schepenen werd in 1393 elke vorm van inspraak in het bestuur ontzegd. Hun bevoegdheid betrof enkel nog de rechtspraak. Anderzijds was de tussenkomst van de burgemeesters en de gezworenen noodzakelijk alvorens de schouten een strafonderzoek tegen een burger van de stad mochten voeren in zaken die met een lijfstraf bestraft konden worden.

In 1404 werd het aantal ambachten vastgesteld op dertien: de smeden, de bontwerkers, de bakkers, de brouwers, de beenhouwers, de lakenwevers, de kooplieden, de ververs, de huidevetters, de schoenmakers, de scheerders,

Explicatie der cijfers

1	Bredem Poort	15	Kerck van d'Angel	31	Santstratto
2	Kloppom Poort	16	Ammonium	32	Steenstratto
3	Stadts Poort	17	Stuart	33	Bleu-stratto
4	S' Angelen Poort	18	Spoor-rijck	34	Vers-tratto
5	Vlaet	19	Spoor-rijck	35	Beest
6	Nieuw Poort	20	St. Janskerck	36	Schuurstratto
7	Alste	21	Beuningstratto	37	Planckstratto
8	Kerck van ons Wilt	22	St. Janskerck	38	Ridderstratto
9	Stads-rijck	23	St. Janskerck	39	Hansstratto
10	Markt	24	St. Janskerck	40	Kyckstratto
11	Convent der Bovenste	25	Kloppomstratto	41	
12	Minck-Borcken	26	Lijf-degg	42	
13	Tschuys	27	Reykstratto	43	
14	Kerck van S. Martin	28	Stadtsstratto	44	
15	Christen	29	Stadtsstratto	45	
		30	Stadtsstratto	46	
			Nieuw Stratto		

Stratenplan van Sint-Truiden
omstreeks 1697: RH, Abdij
Sint-Truiden, nr. 272.

de timmerlieden en de kleermakers. Het bestuursreglement van dat jaar voorzag dat elk ambacht jaarlijks twee bestuurders zou kiezen, waarvan er één het jaar daarna als gezworene deel zou uitmaken van de stadsmagistraat en de andere als deken zijn ambacht zou leiden. De burgemeesters werden door de gezworenen gekozen.

In 1411 herwonnen de schouten en schepenen de bevoegdheid om de stedelijke rentmeesters aan te stellen en om hun rekeningen te controleren. Zij zouden ook tot het einde van het ancien régime van het stadsbestuur deel blijven uitmaken.

In 1417 beperkte Jan van Beieren het aantal ambachten in de stad tot zeven. Zoals voorheen zou elk ambacht twee gezworenen kiezen die samen met de burgemeesters de stad bestuurden en twee dekens die hun ambacht bestuurden. De burgemeesters zouden gekozen worden door een college van acht kiezers, waarvan er vier werden aangeduid door de gezworenen van de ambachten en vier door de bisschop. De burgemeesters en de schouten en schepenen kregen de bevoegdheid om de rekeningen van de beheerders van het hospitaal, de armentafels en de andere weldadigheidsorganisaties in de stad te controleren. De bevoegdheid om de stedelijke rentmeesters aan te stellen, kwam weer bij de burgemeesters te liggen. Schouten en schepenen bleven wel betrokken bij de controle van de stadsrekeningen en zij zouden weer gaan deelnemen aan de vergaderingen van de stadsmagistraat. In 1478 herstelde Lodewijk van Bourbon de dertien ambachten.

In 1691 beslisten de bisschop en de abt dat de ambachten geen rol meer zouden spelen in het bestuur van de stad. Al in 1699 kwamen zij daarop terug en werden de ambachten weer de spil waarrond de jaarlijkse bestuursvernieuwing georganiseerd was. In 1699 werden de ambachten van de lakenwevers en de scheerders samengevoegd en bleven er nog twaalf ambachten over. In 1699 legden de bisschop en de abt nog vast dat iedere burger van de stad zich met het oog op de verkiezingen in één van de ambachten moest laten inschrijven, zonder dat hij daardoor ook de economische voorrechten van het lidmaatschap van het ambacht verwerfde. Op de verkiezingsdag kozen de ingeschrevenen van elk ambacht per ambacht een deken en gezworenen die het ambacht zouden besturen. Daarnaast stelden zij samen per ambacht een lijst van vier personen op, waaruit de oude burgemeesters één naam lootten, die dan kandidaat-raadslid werd. Die

twalf kandidaten boden zich vervolgens aan in het stadhuis, waar uit hun midden acht raadslieden geloot werden. De vier overigen moesten aan de afgevaardigden van de bisschop een lijst van minstens zes personen voorleggen, waaruit zij de twee burgemeesters kozen. De burgemeesters legden de afgevaardigden tot slot een lijst van vier namen voor, waaruit zij twee ontvangers kozen, die het beheer van de stadsfinanciën toegewezen kregen en die elk een deel van de stadsbelastingen moesten innen.

De stadsschepenbank van Sint-Truiden telde, anders dan die in de meeste overige steden in het Luikse, veertien schepenen. Daarvan werden er zeven door de bisschop aangesteld en zeven door de abt. De stedelijke schepenbank was zowel bevoegd voor het gebied binnen de stadswallen als voor het plattelandsgedeelte van Sint-Truiden. De bisschop en de abt stelden ook ieder een schout aan. Tegen vonnissen van de schepenen van Sint-Truiden werd niet bij de schepenbank van Luik, maar bij de schepenen van Aken in beroep gegaan. Zelf was de schepenbank van Sint-Truiden beroepshof voor een aantal schepenbanken en laathoven die tot het domein van de abdij van Sint-Truiden behoorden.

De stedelijke armenzorg was de zaak van de zogenaamde *Vijf gulden*: vijf uit de middeleeuwen stammende organisaties die zich oorspronkelijk ieder op één specifieke tak van de zorg toelegden. Die vijf organisaties waren het gasthuis, de Heilige-Geesttafel, de gulde van Onze-Lieve-Vrouw, de Schoenengulde en het melaatsenhuis. Zeker in de tweede helft van de achttiende eeuw werden zij door één bestuursraad bestuurd en werd het patrimonium van de *Vijf gulden* door één ontvanger beheerd. De bestuursraad bestond toen uit de twee burgemeesters en vier andere bestuurders, waaronder twee schepenen. In 1771 vaardigde de bisschop een nieuw reglement voor de armenbestuurders uit. De burgemeesters wisselden jaarlijks, terwijl de overige bestuurders levenslang in functie konden blijven. Wanneer een bestuurder ontslag nam of overleed, kozen de vijf overigen een vervanger.

De bestuurders legden de lijst vast van de armen die van de bedelingen mochten genieten. Zij verrichtten ook samen de verpachtingen van de armengoederen. Een rentmeester beheerde de financiën van het hospitaal en de graanzolder waar alle graanrenten geleverd moesten worden. De middelen mochten uitsluitend aangewend worden voor de armen van de stad. De rentmeester moest een priester zijn en de bisschop behield zich het recht voor om hem aan te stellen en eventueel weer af te zetten.

Registers uit het archief van de Vijf Gulden en de armentafel van de Onze-Lieve-Vrouwparochie: SAST, Bureel van weldadigheid, nr. 19 tot 57.

Dezelfde priester had ook de leiding van het weeshuis dat in de gebouwen van het hospitaal was ingericht. Maandelijks moest de rentmeester aan de bestuurders rekenschap afleggen van zijn beheer.

Jaarlijks moest hij zijn jaarrekeningen voorleggen. De rentmeester verrichtte ook het secretariaat van de bestuursvergaderingen.

Naast deze *Vijf gulden* was er in elke parochie een parochiale armentafel die beheerd werd door één of twee armenmeesters en waarop de parochiepastoor toezicht hield.

Bibliografie

De verhandeling van A. COX, *Les institutions politiques de la ville de S. Trond*, onuitg. lic. verhandeling, Gent, 1929, behandelt de bestuurlijke organisatie van de stad maar is verouderd en nog moeilijk te vinden. Een globaal overzicht van de geschiedenis van de stad is te vinden bij J. GERITS, *Sint-Truiden*, in *Historische steden in Limburg*, Brussel, 1989, p. 203–221 en bij F. DECAT, *Sint-Truiden van de vroegste tijden tot heden. Een historisch overzicht*, Sint-Truiden, 1994.

De bijdrage van GERITS bevat een goede bibliografie. Vollediger en recenter is W. DRIESEN, *Trudonensia. Catalogus van publicaties over Sint-Truiden door de Stedelijke Openbare Bibliotheek bewaard in het Trudofonds*, Sint-Truiden, 1993. Andere nuttige bibliografieën zijn: A. HOUBAERT, *Bibliografie over Sint-Truiden, periode 1964–1970*, in *Historische Bijdragen*, Sint-Truiden, 1971, p. 263–276; A. HOUBAERT, *Lijst van aan de Belgische universiteiten voorgelegde licentiaatsverhandelingen en doctorale dissertaties met betrekking tot Sint-Truiden, periode 1923–1970*, in *Historische Bijdragen*, Sint-Truiden, 1971, p. 277–279; en A. HOUBAERT, *Bibliografie over Sint-Truiden, periode 1971–1982*, in *Historische Bijdragen*, Sint-Truiden, 1984, p. 411–432.

Voor de vroegste geschiedenis van de stad en haar bestuur zijn grondig bestudeerd: J.L. CHARLES, *La ville de Saint-Trond au Moyen Âge: des origines à la fin du XIVe siècle*, (*Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège*, 173), Parijs, 1965; H. KESTERS, *De naasting van Sint-Truiden door het prinsbisdom Luik*, in *Limburg*, 1953, 32, p. 40–53, 65–75, 85–102.

De evolutie van de rol van de schepenen en van de gekozen bestuurders van de stad in de periode van de dertiende tot de vijftiende eeuw zijn bestudeerd door S. DEMOULIN, *Venalité, brigue et concussion dans les villes mosanes au moyen âge*, Luik, 1990, onuitg. lic. verhandeling, p. 153–176. Voor de achttiende eeuw is er het artikel van F. DUCHATEAU, *Sint-Truiden 1693–1793*, in *Sint-Truiden in de 18de eeuw*, Sint-Truiden, 1993, p. 7–26.

Over de *strijtmeesters*, die van de vijftiende tot de zeventiende eeuw een rol speelden in de uitoefening van de gerechtelijke bevoegdheid van de stadsmagistraat, publiceerde G. HEYNEN, *De strijtmeesters te Sint-Truiden*

(1455-1669), in *Historische bijdragen opgedragen aan Monseigneur dr. H. Kesters*, Sint-Truiden, 1971, p. 123-145.

E. HEYNEN bestudeerde de stadsrekeningen van het begin van de achttiende eeuw: *De Sint-Truidense stadsfinanciën in het begin der 18de eeuw (1711-1731)*, onuitg. lic. verhandeling, Leuven, 1969. Een samenvatting van zijn resultaten verscheen in 1971: E. HEYNEN, *Het beheer van de stedelijke financiën te Sint-Truiden (1711-1731)*, in *Historische bijdragen opgedragen aan Monseigneur dr. H. Kesters*, Sint-Truiden, 1971, p. 107-121. Over de stadsrekeningen verscheen voorts van G. HEYNEN, *De stadsrekeningen te Sint-Truiden tijdens het ancien régime*, in *Historische bijdragen*, Sint-Truiden, 1968, p. 23-27.

Voor de geschiedenis van de ambachten is de studie van G. HEYNEN, *Bijdrage tot de geschiedenis der ambachten in het prinsbisdom Luik. De ambachten te Sint-Truiden onder het Oud-Regime*, onuitg. lic. verhandeling, Leuven, 1959, belangrijk.

De schepenbank en de schepenen – althans voor de jaren 1408-1467 – werden bestudeerd door C. MIGNON, *De schepenen te Sint-Truiden (1408-1467). Een bestuurlijke en rechterlijke instelling in de stadsorganisatie*, onuitg. lic. verhandeling, Leuven, 1968. Haar onderzoeksresultaten werden deels gepubliceerd: C. MIGNON, *De sociaal-economische positie van de Sint-Truidense schepenen (1408-1467)*, in *Het Oude Land van Loon*, 1968, 23, p. 83-101, en C. MIGNON, *Bestuurlijke bevoegdheid van de schepenen (1408-1467)*, in *Historische Bijdragen opgedragen aan Monseigneur dr. H. Kesters*, Sint-Truiden, 1971, p. 147-171. Over de vroegste schepenen van de stad verscheen van J.L. CHARLES, *Schepenen en schouten te Sint-Truiden in de 12de en 13de eeuw*, in *Limburg*, 1961, 40, p. 241-257.

In 2012 verscheen bij het Davidsfonds een studie van F. Decat over de criminaliteit in de stad in de achttiende eeuw: F. DECAT, *Sint-Truiden 1784. Criminele histories in een Luikse stad.*, Leuven, 2012, 271 p.

F. DUCHATEAU publiceerde over de armenzorg in de stad: F. DUCHATEAU e.a., *D'aerme siecken t'ontfanghen ende te dienen. Ziekenzorg en verzorgingsinstellingen in Sint-Truiden. Tentoonstelling. Catalogus*, Sint-Truiden, 1984; F. DUCHATEAU, *Armoede en armenzorg*, in *Sint-Truiden in de 18de eeuw*, Sint-Truiden, 1993, p. 77-85; F. DUCHATEAU, *Armenzorg en ziekenzorg in Sint-Truiden voor 1800*, in *Zorgmonumenten en monumentenzorg in Sint-Truiden*, Sint-Truiden, 2009, p. 9-21.

Oorkonde van 5 maart
1499 over het bier-
brouwen: SAST, nr. 4, XCI.

De sociale geschiedenis van de stad in de zestiende eeuw is geanalyseerd door S. SCHEVENELS, *Prijzen, lonen en levensstandaard te Sint-Truiden en Zoutleeuw in de 16de eeuw*, onuitg. lic. verhandeling, Brussel, 1979. De studie van F. DUCHATEAU, *De bevolking van Sint-Truiden. Demografische en sociaal-economische toestanden van het einde der 18de tot het midden der 19de eeuw*, onuitg. lic. verhandeling, Leuven, 1965, heeft vooral betrekking op de negentiende eeuw. Eén aspect van de sociale geschiedenis, de geschiedenis van de pest en andere epidemische ziekten, wordt belicht door P. BOUCHE, *Contribution à l'étude des épidémies dans la*

Principauté de Liège: la peste à Dinant, Liège et Saint-Trond aux XVIe et XVIIe siècles, Luik, onuitg. lic. verhandeling, 2004.

Over de geschiedenis van de abdij verschenen talrijke studies. Vooral de economische geschiedenis en aspecten van het culturele leven kregen veel aandacht. Het bestuurlijk beleid van de abten ten aanzien van de stad blijft nog een blinde vlek. In de studie van J. PIEYNS-RIGO, *Abbaye de Saint-Trond*, in *Monasticon belge*, VI, Luik, 1976, p. 13–67 worden de voornaamste gebeurtenissen uit de geschiedenis van de abdij chronologisch opgeëlijst per bestuursperiode van de opeenvolgende abten.

In 2008 publiceerde het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed met het provinciebestuur van Limburg een grondige studie van de geschiedenis van het begijnhof: TH. COOMANS, A. BERGMANS (red.), *In zuiverheid leven. Het Sint-Agnesbegijnhof van Sint-Truiden: het hof, de kerk, de muurschilderingen*, Brussel, 2008, 478 p.

Over stedelijke gebouwen uit het ancien régime verschenen onder meer J. DEMARTEAU, *Les remparts de Saint-Trond, ville du pays de Liège*, in *BIAL*, 1887, 20, p. 487–497; G. HEYNEN, *De bouw van het stadhuis van Sint-Truiden*, in *Album Dr. Bussels*, Hasselt, 1967, p. 343–347; G. HEYNEN, *De stadhuistoren van Sint-Truiden*, in *Historische bijdragen*, Sint-Truiden, 1968, p. 34–37; C. VANTHILLO, *Het stadhuis van Sint-Truiden, van binnen uit bekeken*, in *Sint-Truiden in de 18de eeuw*, Sint-Truiden, 1993, p. 109–117; P. BOEKSTAL, *Unieke 17de-eeuwse ontwerptekeningen van het gasthuis en het weeshuis in de Stapelstraat*, in *Zorgmonumenten en monumentenzorg in Sint-Truiden*, Sint-Truiden, 2009, p. 33–39; F. DUCHATEAU, *Conflicten en gebouwen in 'de stad'*, in *Sporen van conflicten in de binnenstad*, Sint-Truiden, 2011, p. 9–17; T. GHYS, J. MATHIJS, *De stadsvesting*, in *Sporen van conflicten in de binnenstad*, Sint-Truiden, 2011, p. 19–28.

Archieven en inventarissen

In het Stadsarchief te Sint-Truiden

De archieven van het stadsbestuur van Sint-Truiden van het ancien régime tot de twintigste eeuw, het archief van de schepensbank en de archieven van de weeskamer en van de ambachten, vormen in het stadsarchief één lange reeks en zijn in één onuitgegeven inventaris opgenomen.

De voornaamste onderdelen van het ancien-régimearchief van de stad zijn de volgende:

- een serie van vijf privilegie- en keurregisters met afschriften van akten uit de jaren 1146–1771 (nr. 16–20);
- de registers met de verslagen van de beraadslagingen en de besluiten van de stadsmagistraat, die in Sint-Truiden de *maendachboeken* heten, naar de dag waarop de magistraat vergaderde. Zij zijn bewaard voor de periode 1417–1794, met vooral in de vijftiende en de zestiende eeuw een aantal hiaten (nr. 22–51);
- de rolregisters van de burgemeesters 1486–1796 (nr. 1181–1193);
- de poortersboeken die bewaard zijn voor de jaren 1417–1794 (nr. 59–61);
- de stadsrekeningen voor de jaren 1483–1797 (nr. 136–841);
- een serie andere stukken betreffende het financieel beheer: de nummers 842–952 hebben betrekking op de inkomsten van de stad uit de verpachting van stadsgronden, uit accijnzen en taksen, uit de grondbelasting en uit andere belastingen voor de periode van het midden van de vijftiende eeuw tot het einde van de achttiende eeuw. Bewijsstukken bij de stadsrekeningen zijn er voor 1551, voor enkele jaren uit de zeventiende eeuw en voor de periode 1692–1796 (nr. 954–1035). Stukken betreffende rentebetalingen en aflossingen door de stad zijn er voor de periode 1453–1835 (nr. 1036–1163);
- een serie stukken betreffende de vertegenwoordiging en de inhoudelijke inbreng van Sint-Truiden op de landdagen voor de periode 1484–1794 (nr. 99–105);
- een serie stukken betreffende militaire aangelegenheden, opeisingen en inkwartieringen voor de periode van de zestiende tot het einde van de achttiende eeuw (nr. 106–135);
- supplieken aan de stadsmagistraat uit de periode 1544–1791 (nr. 1169–1176);
- de dossiers van processen van de stad 1493–1785 (nr. 2284–2371);
- een collectie van 213 oorkonden van de stadsmagistraat uit de periode 1146–1683 (nr. 1–10).

De voornaamste onderdelen van het in het stadsarchief bewaarde deel van het archief van de schepensbank zijn:

- de gichtregisters voor de jaren 1402–1608 (nr. 1270–1284);
- de rolregisters en losbladige zittingsrollen voor de jaren 1468–1795 (nr. 1294–1519, 1738–1831);
- een serie stukken betreffende het financieel beheer van de schepensbank uit de jaren 1530–1794 (nr. 1832–2044);
- de procesdossiers uit de periode 1600–1792 (nr. 2045–2237).

Een ander deel van het schepensbankarchief wordt in het Rijksarchief te Hasselt bewaard.

Het archief van de weeskamer bestaat uit elf *weesboecken* voor de periode 1580–1794 (nr. 2926–2936) en een reeks chronologisch geordende dossiers betreffende wezen voor de periode 1492–1794 (nr. 2937–3109).

Ambachtsarchieven zijn er van:

- de lakengilde, 1478–1594 (nr. 3110–3111);
- het smedenambacht, 1461–1798 (nr. 3112–3119);
- het pelsmakersambacht, 1560–1783 (nr. 3120–3124);
- het vleeshouwersambacht, 1528–1793 (nr. 3125–3133);
- het brouwersambacht, 1485 – achttiende eeuw (nr. 3134–3137);
- het lakenmakersambacht, 1498–1798 (nr. 3138);
- het verversambacht, 1570–1688 (nr. 3139–3140);
- het kremersambacht 1576–1793 (nr. 3151–3159);
- het schoenmakersambacht, achttiende eeuw en niet gedateerd (nr. 3160–3166);
- het huidevettersambacht, niet gedateerd (nr. 3167);
- het timmerliedenambacht, 1549–1796 (nr. 3168–3174);
- het kleermakersambacht, zeventiende eeuw en niet gedateerd (nr. 3175–3178).

In het Rijksarchief te Hasselt

Een twaalfstal ledenregisters en rekeningenregisters van de ambachten van Sint-Truiden uit de periode van de zestiende tot de achttiende eeuw zijn ontsloten met een niet gepubliceerde inventaris.

Het in het Rijksarchief te Hasselt bewaarde deel van het schepensbank-

archief van Sint-Truiden werd geïnventariseerd door J. VAN DER EYCKEN, *Inventaris van het archief van de schepenbank van Sint-Truiden (1414) 1532–1796 (1829)*, (Rijksarchief te Hasselt. *Inventarissen*, 90), Brussel, 2007, 32 p. De voornaamste series in dit bestand zijn de gichtregisters met registraties van overdrachten van goederen voor de jaren 1532–1796 (nr. 12–78), de rolregisters van de processen in personele zaken, 1682–1789 (nr. 85–100), van de processen in reële zaken, 1620–1794 (nr. 101–142), en van de processen in criminele zaken, 1556–1794 (nr. 143–152) en een serie van 39 procesdossiers uit de jaren 1633–1796 (nr. 204–242).

Voorts wordt in het Rijksarchief een verzameling van 782 oorkonden bewaard, die afkomstig zijn van de schepenen van Sint-Truiden (1357–1791), van de stadsmagistraat (1423–1791), van de ambachten (274–1676), van verschillende laathoven (1354–1618) en van het leenhof van de abt (1387–1782). Een chronologische lijst van deze oorkonden kan geraadpleegd worden in de leeszaal van het Rijksarchief.

Van het hospitaal en van de armentafels van Sint-Truiden worden in het Rijksarchief te Hasselt slechts enkele archiefstukken bewaard. Het archief van het hospitaal bevat een oorkondenboek met oorkonden van de dertiende tot de vijftiende eeuw en een reglement voor de broeders en zusters uit de zestiende eeuw. Een verzameling oorkonden van de huisarmen van de Onze-Lieve-Vrouwparochie telt 35 nummers uit de periode van de vijftiende tot de achttiende eeuw.

Van de kerk van Melveren worden in het Rijksarchief een inkomstenregister uit de vijftiende eeuw, een kerkrekening uit 1750, vier rekeningenregisters uit de achttiende eeuw en een inkomstenregister van de pastorie (1722–1797) bewaard. Van de Sint-Gangulfuskerk zijn er een klein aantal stukken betreffende de pastorie, de armentafel en de kerkfabriek uit de periode 1578–1824 en dertien oorkonden uit de periode 1368–1775. Van de Sint-Janskerk zijn er een register met de rekeningen voor de jaren 1679–1730 en een achttiende-eeuws afschrift van een goederen- en inkomstenregister uit de zestiende eeuw. Deze archieven en verzamelingen zijn ontsloten met onuitgegeven toegangen.

Het archief van de abdij van Sint-Truiden werd ontsloten door M. VAN DER EYCKEN, *Het archief van de benediktijnerabdij van Sint-Truiden. Deel 1. Inventaris*, (Rijksarchief te Hasselt. *Inventarissen*), Brussel, 1985, 189 p. Voor de geschiedenis van het stadsbestuur van Sint-Truiden zijn vooral de stukken die

samengebracht werden in het hoofdstuk *De abt als heer van Sint-Truiden* van belang (nr. 959–1127). Zij documenteren de – soms gespannen – verhouding tussen de abten en de bisschoppen als heren van Sint-Truiden (nr. 959–984), de verhouding van de abdij met het stadsbestuur en met de schepenbank (nr. 985–1031), de bevoegdheden van de abt op gerechtelijk vlak (nr. 1032–1039), het beheer van de stedelijke financiën (nr. 1040–1056), de ambachten en de stedelijke economie (nr. 1057–1083), de organisatie van de weldadigheid in de stad (nr. 1084–1113), oproer en de repressie daarvan (nr. 1114–1126) en de stedelijke retoricakamer (nr. 1127). De collatieregisters, waarin de aanstellingsakten voor pastoors, bedienaars van altaren en wereldlijke functionarissen werden ingeschreven, bevatten ook de aanstellingen van gerechtsofficieren, schepenen en andere functionarissen in Sint-Truiden, 1345–1801 (nr. 136–148). De oorkonden van de abdij van Sint-Truiden zijn

Oorkonde van Hendrik II, bisschop van Luik, 1146: SAST, nr. 1, I.

901. 1.
Hr Henricus filius ducis de bajjo filius comitis
Luzemburgensis

In nomine sancte et individue Trinitate Henricus scilicet dei gratia leodiensis episcopus Cauere debet pontificalis auctoritas et pastoralis discretio dispendia caritatis et ad unitatis formam mores redigere subditorum. Ea propter filiorum et fidelium nostrorum burgensium sancti Trudonis seruanam et fidelitatem pensius amplectentes qui nobis et ecclesie leodiensi sepius fideliter et magnifice seruerunt cooperante alexandro archidiacono loci ipsorum et ceteris archidiaconibus nostris communi ecclesie nostre assensu ex episcopalis sedis munificentia predictis fidelibus nostris misericorditer indulgemus ut ad civitatis nostre conformitatem beneficiis nostris transeant et tam in synodali quam in ecclesiasticis iure nulla ulterius a nobis diuersitatis consuetudine separentur sed quemadmodum habet civitas nostra de synodalibus causis et iudiciis pari tenore similiq; sententia omni futuro in posterum tempore sine dissensioe aliqui aut alicuius potestatis contumacia iure perpetuo solida et incutilla possessioe detineant ut quemadmodum ecclesie nostre promiserunt et iuramento firmaverunt de amicis amiciores et de fidelibus fideliores et faciant et fidelitatem debitam et iuramento fir-

Afschrift van een oorkonde van bisschop Hendrik II van Luik, in het stedelijk Privilegieboek: SAST, 16.

ontsloten in een regestenlijst: J. GRAUWELS, M. VAN DER EYCKEN, *Regestenlijst van de oorkonden van de Benediktijnerabdij van Sint-Truiden*, (Rijksarchief Hasselt. Toegangen in beperkte oplage, 2–6), Brussel, 1993, 5 delen.

In de dekenale archiefbewaarplaats te Sint-Truiden

Een groot deel van de ancien-régimearchieven van de kerkfabrieken van Onze-Lieve-Vrouw, Sint-Jan, Sint-Marten, Sint-Gangulfus, van de kerkfabriek Sint-Jacobus van Schurhoven en de archieven van de armentafels van de Sint-Gangulfus- en van de Sint-Jansparochie, worden bewaard in de dekenale archiefbewaarplaats. Zij bevatten hoofdzakelijk stukken betreffende het financieel beheer en het goederenbeheer. De inventarissen van deze bestanden kunnen ter plaatse geraadpleegd worden.

Een verzameling van 184 oorkonden van de armentafel van de Sint-Martenparochie, voorheen de Heilig-Grafparochie, is ontsloten met een uitgegeven regestenlijst: R. NIJSSEN, *In Orconde der waerheyt ... Oorkonden van de armengulde van de Heilig-Grafparochie in Sint-Truiden, 1400–1650*, Sint-Truiden, 2010, 119 p. Een verzameling oorkonden – van dezelfde orde van grootte – van de Onze-Lieve-Vrouwekerk is nog niet ontsloten.

In het Rijksarchief te Luik

Het archief van de Geheime Raad bevat een aantal dossiers betreffende het bestuur en het financieel beheer van de stad en over stadsreglementen (nr. 262, nr. 795–800, nr. 3093). Dit archief bevat voorts twee dossiers uit de achttiende eeuw, betreffende processen voor de Rijkshofraad, waarin onder meer de respectievelijke bevoegdheid van de bisschop en van de abt in de stad aan de orde worden gesteld (nr. 3076 en 3078). Daarnaast zijn uiteraard ook de besluitenregisters of *registres de dépêches* (nr. 96–136) uit de periode 1525–1792 van belang.

In het archief van de Staten van Luik en Loon vindt men vooral dossiers over de inning van belastingen door de Staten in de achttiende eeuw (nr. 1472, nr. 1794–1795, nr. 1966), over de ambachten en openbare werken (nr. 2366) en over de onlusten in de periode 1790–1794 (nr. 4078).

Onderzoekstips

Ondanks het feit dat de Sint-Truidense bibliografie uitgebreid is, blijven er nog verschillende aspecten te bestuderen voordat een synthese gemaakt zal kunnen worden van de bestuurlijke geschiedenis van de stad. Onderwerpen die wachten zijn onder meer het bestuur en beheer van de armentafels, van het hospitaal, van de weeskamer en van de kerkfabrieken van de zestiende tot de achttiende eeuw, het goederenbeheer van deze organisaties, het financieel beheer en het toezicht daarop.

Voor wat het stadsbestuur zelf betreft, kan de evolutie van de gerechtelijke bevoegdheden van de burgemeesters en de stadsmagistraat aan de hand van hun rolregister bestudeerd worden, terwijl anderzijds ook de evolutie van de bestuurlijke bevoegdheden van de schouten en de schepenen nog niet helemaal duidelijk is. Andere mogelijke onderzoeksonderwerpen zijn de geschiedenis van het ambtelijk apparaat van de stad en een studie van de beleidsterreinen waarop het stadsbestuur actief was. Het archief van de stadsmagistraat moet in combinatie met de archieven van andere stedelijke archiefvormers ook toelaten een prosopografische studie te maken van de leden van het stadsbestuur en uit te zoeken of er in de loopbaan van de bestuurders een stramien te herkennen is.

De geschiedenis van de bestuurlijke organisatie van de kerkfabrieken en hun financieel beleid is eveneens nog onontgonnen terrein.

Een analyse van de rolregisters van de schepenenbank van Sint-Truiden met het oog op een studie van de bevoegdheden van de schout van de abt en de schout van de bisschop, zou inzicht kunnen opleveren in de afbakening van de bevoegdheden van beide heren in de stad. →

Op basis van het schepenbankarchief, met name van de in de gichtregisters geregistreerde verkoopsovereenkomsten, kan een onderzoek verricht worden naar de munttypes die gebruikt werden voor het betalen van grote bedragen, naar de verhouding van goud en zilver en de verschuivingen daarin in de loop van de achttiende eeuw.

Voor een studie van de geschiedenis van de ordehandhaving kan gebruik gemaakt worden van de archieven van de stadsmagistraat en van de schepenbanken.

Een studie van een deel van de omvangrijke oorkondenverzamelingen van de Onze-Lieve-Vrouwkerk en van de kerk van Sint-Marten zou licht kunnen werpen op de bevoegdheden van de laten in hun laathoven enerzijds en de schepenen van Sint-Truiden anderzijds, inzake het op schrift stellen van overeenkomsten en het bezegelen en afkondigen daarvan.

Aan de hand van de parochieregisters van Sint-Truiden, of van één parochie, waarin de dopen, huwelijken en begravingen geregistreerd werden, kan een studie naar de samenstelling van de gezinnen in de achttiende eeuw verricht worden, met aandacht voor het aandeel grote en kleine gezinnen en nieuw samengestelde gezinnen.

St Truiden

D uijlen kot Velt

Den gudden Bodem

De Wolfs Delle

Den Vellemfchen Bergh

D Wijngraert Velt

Beijne Liese Vrouwe

Den Molen Bergh

Den Bot kouiter

Scha tot

Tongeren

Geschiedenis en organisatie

Tot in de eerste helft van de dertiende eeuw waren het in Tongeren de schout en de schepenen die naast de rechtspraak ook de zaken van algemeen belang behartigden. Vanaf de dertiende eeuw worden in keizerlijke en bisschoppelijke oorkonden naast de schout en de schepenen ook burgemeesters en gezworenen genoemd als bestuurders van de stad. De schout en de schepenen worden in Tongeren door de bisschop aangesteld, terwijl de gezworenen – zeker in latere periodes – de burgers vertegenwoordigen en door hen gekozen zijn. Daarnaast nemen ook de bestuurders van de ambachten, de gouverneurs, deel aan het bestuur van de stad.

Vanaf de veertiende eeuw bestond het stadsbestuur uit twee burgemeesters, vier gezworenen en twee vertegenwoordigers van elk ambacht. Op de verkiezingsdag koos elk ambacht zijn bestuurders of gouverneurs. Die vertegenwoordigers van de ambachten kozen vervolgens samen de twee burgemeesters. De uittredende burgemeesters bleven nog een jaar deel uitmaken van de magistratuur.

Het reglement van 1666 legde de bevoegdheid om de beide burgemeesters te kiezen bij de twaalf gouverneurs van de ambachten. Op de verkiezingsdag werd eerst in elk ambacht een gouverneur gekozen, die vervolgens deelnam aan de verkiezing van de burgemeesters. De dag na de verkiezing van de burgemeesters moesten de gezworenen en de mannen die de andere verkozen functies uitoefenden, gekozen worden. Al in 1685 ontnam een bisschoppelijke ordonnantie de ambachten elke zeggenschap in de verkiezing van de magistratuur. Het werd de ambachten verboden nog te vergaderen op de dag van de burgemeestersverkiezing. In plaats van twaalf afgevaardigden van de ambachten zouden twaalf door de bisschop aangeduide burgers van de stad de inwoners vertegenwoordigen bij de verkiezingen. Deze twaalf moesten samen een lijst van zes burgers opstellen, die zij bekwaam achtten het burgemeesterschap uit te oefenen. Uit die zes namen lootten de afgevaardigden van de bisschop de namen van de twee burgemeesters. De overige vier gekozen personen werden gezworenen. De burgemeesters, de gezworenen en de twaalf door de bisschop aangestelde kiezers vormden dan samen de magistratuur. Om de twaalf ambachten nog meer aan banden te leggen, ordonneerde de bisschop ook dat hun inkomsten voortaan gezamenlijk beheerd moesten worden door één

Register
toestaende het Beghynhof
van S^{te}. Catharina binnen
Tongeren, inhoudende die
Privilegien, Exemptien ende
Immunitÿten des selue Beghyn-
hoffs, verniuwt Anno 1680.
met ghenen dat teedert ghez-
uolcht is.

Fragment uit een
privilegeregister van het
Begijnhof, 1280–1787:
SAT, Begijnhof nr. 8.

ontvanger en dat zij deels aangewend moesten worden in het belang van de hele stad.

In 1688 bepaalde het Sint-Lambertuskapittel *sede vacante* weer dat de twaalf kiezers de twaalf ambachten moesten vertegenwoordigen.

Bovendien zouden deze twaalf het hele jaar wekelijks moeten vergaderen om zich over de stadszaken te buigen. De twaalf vertegenwoordigers van de ambachten zouden op de kiesdag elk twee personen van hun ambacht moeten aanduiden. Deze twee personen stelden bij lottrekking vast wie van hen dat jaar gouverneur van zijn ambacht zou worden en lid van de raad, terwijl de andere commissaris werd. Deze twaalf commissarissen kozen vervolgens de twee stadsburgemeesters en de vier gezworenen. In 1691 bepaalde de bisschop dat er jaarlijks nog maar twee gezworenen op deze manier gekozen zouden worden. De twee andere plaatsen van gezworenen zouden aan de burgemeesters van het voorgaande jaar toevallen.

In 1725 maakte een ordonnantie van bisschop Georges Lodewijk van Berghes een einde aan de rol die de ambachten speelden in de verkiezingen. Zij werden vervangen door zes kamers: kiesverenigingen die het alleenrecht

kregen op deelname aan de samenstelling van het stadsbestuur en waarvan de eerste leden in naam van de bisschop werden aangesteld. Bij het overlijden van een lid van een kamer kozen de overblijvenden een vervanger, die echter pas in de kamer opgenomen mocht worden nadat de Geheime Raad zich daarover uitgesproken had. Bovendien veranderde hij drastisch de samenstelling van het stadsbestuur. In plaats van twee burgemeesters en vier gezworenen zou de stad voortaan door twee burgemeesters en twaalf raadsleden bestuurd worden. De samenstelling van de raad en de keuze van de burgemeesters geschiedde grotendeels op basis van lottrekking. Aan de schepenen werd vanaf 1725 tot in december 1741, toen Georges Lodewijk van Berghes dit verbod weer ophief, de toegang tot de stadsmagistraat ontzegd.

Op 3 maart 1744 herstelde het kapittel *sede vacante* de inspraak van de burgers in het kiesproces. Uit elke kamer werden weer twee kiezers benoemd, zodat het oude college van twaalf kiezers hersteld werd. Dit college vergaderde wekelijks om zich over de zaken van de stad te buigen. Op de kiesdag kozen zij uit elke kamer vier personen. Uit deze groep van vierentwintig personen werden bij lottrekking de twaalf gouverneurs van de ambachten gekozen. De overige twaalf personen werden de commissarissen, die samen een burgemeester en een gezworene kozen. Vervolgens kozen ook de afgevaardigden van de bisschop een burgemeester en een gezworene. De twee uittreedende burgemeesters maakten ook als gezworenen deel uit van de nieuwe stadsmagistraat.

Jan Theodoor van Beieren vaardigde op 7 september 1744 al een nieuwe ordonnantie uit waarin hij de regels voor de samenstelling van de Tongerse stadsmagistraat weer veranderde. Hij bevestigde de reductie van de twaalf ambachten tot zes kamers, met elk twintig leden. Van die twintig leden zouden er overigens maar vier moeten zijn die werkelijk een ambacht uitoefenden. In elke kamer zouden twee ambachten vertegenwoordigd zijn, telkens door twee beoefenaars van het beroep in kwestie. De overige zestien leden van elke kamer werden gerekruteerd uit de handelaars en uit de geschoolde burgers – veelal juristen – in de stad.

De goederen van de armentafel werden volgens het reglement van 1666 beheerd door een ontvanger die voor een periode van drie jaar gekozen werd door de twaalf ambachten. De beheerders van Sint-Antonius, van het Klein Hospitaal en van de kas van arme passanten werden door de burgemeesters gekozen. Vanaf 1688 werd de ontvanger van de weldadigheidsinstellingen jaarlijks aangeduid door de afgevaardigden van de bisschop die de kies-

verrichtingen bijwoonden. Zij kozen daarvoor één persoon uit een lijst van drie namen die hen door de burgemeesters en gezworenen werd voorgelegd.

De magistraat had sinds 1685 de exclusieve bevoegdheid om te oordelen in geschillen over stedelijke belastingen. Wie zich benadeeld voelde, kon tegen zijn beslissing eventueel in beroep gaan bij de Geheime Raad. In de ordonnantie van dat jaar kreeg zij ook de opdracht een syndicus voor de stad aan te stellen, die in rechte moest optreden tegen eenieder die de financiële belangen van de stad geschaad had.

Schenking van een
'gemene steeg' en enkele
huizen aan het begijnhof:
SAT, Begijnhof nr. 8.

In eerste instantie moest wie daarvan verdacht werd zich verantwoorden voor de magistraat, maar bij zwaarwegende feiten kon de syndicus de verdachte ook voor de schepenbank van

Tongeren dagvaardden. In 1688 bepaalde het kapittel *sede vacante* dat de burgemeesters en de vier gezworenen in eerste aanleg recht zouden spreken in zaken die de openbare orde aangingen en andere zaken die gewoonterechtelijk tot hun bevoegdheid behoorden. Tegen hun uitspraak kon in beroep gegaan worden bij de twaalf raadsleden en tegen hun vonnis eventueel weer bij de twaalf commissarissen.

In de stad Tongeren en haar vrijheid was de stedelijke schepenbank bevoegd voor de rechtspraak en voor de registratie van akten betreffende de overdracht van rechten op goederen. In burgerlijke zaken volgde zij het Luikse recht en tegen haar vonnissen kon in beroep gegaan worden bij de stedelijke schepenbank van Luik. In strafzaken was er tegen haar vonnis geen beroep mogelijk. De schepenbank bestond in principe uit zeven schepenen. Zij werden namens de bisschop aangesteld in de Geheime Raad. In feite werd er zelden onmiddellijk een opvolger aangesteld wanneer een schepen ontslag nam of overleed, zodat er dikwijls minder dan zeven rechters zetelden. De schepenbank werd voorgezeten door de schout. De schepenbank deelde haar gerechtelijke bevoegdheid met de stadsmagistraat. Deze laatste verrichte in burgerlijke zaken rechtspraak over rechten op onroerend goed in de stad en in strafzaken waarbij burgers van de stad betrokken waren, voor zover de feiten waarover geoordeeld moest worden geen aanleiding konden geven tot de doodstraf of een andere lijfstraf. In dat geval moest het proces alsnog voor de schepenbank gevoerd worden.

Bibliografie

Een goede samenvatting van de geschiedenis van Tongeren, met een kritische bibliografie, vindt men bij J. GERITS, *Tongeren, in Historische steden in Limburg*, Brussel, 1989, p. 239–260.

Voor wat het ancien régime betreft, is de middeleeuwse periode het best onderzocht in H. BAILLIEN, *Tongeren: van romeinse civitas tot middeleeuwse stad, (Maaslandse monografieën, 29)*, Assen, 1979.

Tweeduizend jaar Tongerse geschiedenis wordt behandeld door J. HELSEN E.A., *2000 jaar Tongeren. 15 voor Chr. tot 1985*, Hasselt, 1988. Oudere overzichten van de geschiedenis van de stad zijn J. PAQUAY, *Aperçu historique sur la ville de Tongres*, in *Bulletin de la Société Scientifique et Littéraire*

Redemptie der heeren Borgemeesters des stede
 van 2000 patakongt Capitael aende Caste
 oer Baleije van de Biessen. dico tweedduysent patakongt

Anno 1670 Den ien daeg mei soe is voor
 mij openbaer nott: ondergescreuen
 in pntie oer Looffw: gerküngen onder
 genodipt ~~per~~soenelick gecompardert
 oen eed: ende hooghgeboeren heere
 Johan Seger Baron van Spies ~~grüts~~
 oerdens Ridder, Commandeur tot Oerdingh
 ende Directeur oer Caste van die Baleije
 Biessen, oen welken bütt cracht sijnder
 Constitusie hem gegeven op den 30 en
 april 1668 loopende iaers inden Biessen
 tot mastricht oeur oen hoogh eed: —
 ende wel ~~erw.~~ heeren: h: Remond
 Godefroid zrij heer van Bouckholt Land
 Commandeur, ende heer Ambrosius
 van ~~ijermünd~~ Commandeur van
 Gemert — als Condirecteurs van die
 Caste voorf: ende bij der seluer heeren
 handt onder teeckent als oek
 bij honne siegelen beusst: ~~ij~~
 soe ons geblecken is, heeft ~~bi~~
 maniere van affgäitinge
 opgedragen, als sulck ~~jaarlijc~~
 güttbaer rentge van zonden
 Cruis patakongt gecreent op den 2 en
 janry 1608: mit ~~ende~~ voor neen
 somme van twee duysent Oergelücker

Kwijting van een rente door
de stad aan Alden Biesen:
SAT, Stad oud régime nr. 67.

du Limbourg, 1911, 29, p. 5–80 en J. PAQUAY, *Tongeren Voorheen. Geschiedkundige schets*, Tongeren, 1934.

Over de oude weldadigheidsinstellingen schreef H. BAILLIEN, *De oude instellingen voor openbare weldadigheid te Tongeren*, Hasselt, 1956.

Over het Onze-Lieve-Vrouwkapittel verscheen het driedelige werk van CH. THYS, *Chapitre de Notre Dame à Tongres*, Antwerpen, 1887–1889. Dezelfde auteur beschreef ook de geschiedenis van het begijnhof: CH. THYS, *Histoire du béguinage de Tongres*, in *Bulletin de la Société Scientifique et Littéraire du Limbourg*, 1881, 15, p. 1–107. In 2001 verscheen over het begijnhof M. DE WINTER, J. HELSEN, P. SEVEREIJNS, *Het Sint-Catharinabegijnhof van Tongeren, (Limburg – Het Oude Land van Loon extranummer, 2)*, Hasselt, 2001, 160 p.

De middeleeuwse economische geschiedenis werd bestudeerd in twee onuitgegeven licentiaatsverhandelingen: L.M. VANDENHOVE, *Tongres au moyen âge. Histoire économique et sociale*, Brussel, ULB, 1972; J. LEUNIS, *De economische geschiedenis van Tongeren in de 16de eeuw*, Leuven, 1944.

De achttiende-eeuwse rechtspraak in strafzaken werd bestudeerd in de verhandeling van S. LENAERTS, *De criminaliteit te Tongeren (1677–1792)*, Leuven, 1968.

Van 1852 tot 1932 gaf het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Tongeren het wetenschappelijk tijdschrift *Bulletin de la Société Scientifique et Littéraire du Limbourg* uit, met talrijke belangrijke bijdragen over de geschiedenis van Tongeren en van andere plaatsen in Limburg. Van 1933 tot 1936 werd het tijdschrift voortgezet als *Jaarboek van het Limburgsch Geschied- en Oudheidkundig Genootschap*. Sinds 1987 geeft het Genootschap de *Tongerse Annalen* uit, waarin vooral heemkundige bijdragen worden opgenomen.

Archieven en inventarissen

In het stadsarchief van Tongeren

De inventaris van het stadsarchief uit het ancien régime werd in 1964 gepubliceerd: H. BAILLIEN, *Stadsarchief Tongeren. Inventaris van de fondsen van de stad, de ambachten en genootschappen en de weldadige instellingen*, Brussel, 1964, 85 p. Tot de belangrijkste stukken behoren de resolutieregisters van de stadsmagistraat voor de jaren 1477–1795 (nr. 1–9a), de verslagregisters van de magistraatsverkiezingen 1677–1793 (nr. 10–13), het eedregister van de magistraten, ambtenaren en poorters 1565–1792 (nr. 15a), de resolutieregisters van de beheerders van de financiën van de *vrijheid* 1714–1797 (nr. 16–17), de stukken betreffende het beheer van de stadsfinanciën 1565–1812 (nr. 67–432) en de stukken betreffende de uitoefening van de gerechtelijke bevoegdheid van de stadsmagistraat van de tweede helft van de zeventiende eeuw tot het einde van de achttiende eeuw (nr. 433a–497a), waaronder rolregisters en strafregisters van de stadsmagistraat. Een kleine oorkondenverzameling van 30 nummers uit de periode 1398–1677 is in dezelfde inventaris ontsloten.

De archieven van de ambachten, van de schuttersgilden en van de rederijkers beslaan de periode van de zestiende tot het einde van de achttiende eeuw en bevatten vooral statuten, oorkondenregisters en stukken betreffende het financieel beheer.

In 1969 publiceerde Henry Baillien de inventaris van de archieven van het gasthuis en van het begijnhof: H. BAILLIEN, *Stadsarchief Tongeren. Inventaris van de fondsen van het Sint-Jacobsgasthuis en van het begijnhof*, Brussel, 1969, p. 199–433. De voornaamste registers in het archief van het gasthuis zijn de registers van inkomsten 1450–1804 (nr. 56–83) en van uitgaven 1722–1791 (nr. 87–90). De inventaris bevat ook de regesten van de 121 oorkonden die van het gasthuis bewaard bleven. Van het begijnhof bleven twee statutenregisters, beiden voor de jaren 1453–1712, bewaard (nr. 5–6) en andere stukken over de statuten en de privileges van het begijnhof voor de periode 1280–1796 (nr. 7–10). Andere belangrijke stukken zijn de intrederegisters van de begijnen 1565–1794 (nr. 19–25), waarvan de nummers 22–24 voor de jaren 1673–1794 in 1927 door M. DE SCHAETZEN geanalyseerd werden in *Bulletin des Bibliophiles Liégeois*, 1927, 12, p. 21–90. Voorts zijn vooral de rekeningenregisters, bewaard voor de periode 1561–1796 (nr. 158–245), van

en nyet te vrede en diende. Die
 soelē die groetmeesterse te mee-
 in haeren huysē doen bliuēmer
 of sy daer bouē na volgende der
 ouder ghevoentē te lange bleef
 wt haerē huysē sonder ozlof en
 ger vanden hoefs meesterse. so
 salse die groetmeesterse corrige-
 ren in deser maetē. Datsi haer be-
 uelē sal te ghen op enighē dach
 als der perfoen misse doen sal tor-
 in die gertve camere daer hi hem
 aendoet om misse te lesen en valle
 voer hem op haer knyen biddende
 ghenade van haerre oghheoersam-
 heit en dat hi voer haer wille bid-
 den inder missen. En of si dan an-
 derlwerf te lange blijft wt haeren
 huysē sonder ozlof enigher hoefs
 meesterse. Doe sal haer die mees-
 terse in name van correctie beue-
 len te dragen des sondachs davy

water baet. En of sy derdelwerf of
 decte also te lange wt blijft sond'
 ozlof. so salse die groetmeesterse
 corrigerē en doen staen so decte
 als dat gheuele opt raet. Op dat
 si also besceent come tot rechter
 ghehoersamheit en bat leer bliuē
 in haeren huysē.

Item nyemāt en sal bure te vlasse
 te hopen en dier ghelike dingen
 staen. noch oer buten shoefs nop-
 pen of scroyen of kēnen staen.
En die meesterse souden nauwe
 toetsen datsi nyemāt daer toe
 ozlof en gheue. want daer grote
 scade af comt. Mer weert dat
 yemant sonder ozlof wt haeren
 goerdinckē hier tegen dede die
 soelē die meesterse zeer scherpe
 lijē corrigeren.

Item des auonts nae dat stillē
 gheluyt es en sal nyemāt hute

Fragment uit het statuten-
 register van het Begijnhof,
 1453: SAT, Begijnhof nr. 5.

belang. Van de kerk van het begijnhof bleven
 aparte inkomstenregisters voor de jaren
 1450–1771 (nr. 397–420) bewaard. Van de infir-
 merie zijn er rekeningen uit de periode 1376–1797
 (nr. 481–532). De oorkondenverzameling van het begijnhof bevat 307 stukken
 uit de jaren 1243–1648.

Van de armentafel bleven stukken bewaard betreffende het beheer van
 de goederen en renten van de vijftiende tot de achttiende eeuw (nr. 1–12)
 en betreffende het financieel beheer van de zestiende tot het einde van de
 achttiende eeuw, waaronder rekeningen voor de jaren 1509–1702 (nr. 13–53).
 Van het leprozenhuis zijn er goederenregisters 1344–1593 (nr. 57–59) en
 rekeningen uit de zestiende en de zeventiende eeuw (nr. 60–64). Vanaf 1702
 werden de goederen en de financiën van de openbare weldadige instel-
 lingen in Tongeren – armentafel, gasthuis, klein gasthuis, leprozenhuis van
 Sint-Antonijs, weeshuis en oude-mannenhuys – door één bestuur beheerd.
 Uit die periode zijn onder meer de rekeningen (nr. 87–179) bewaard.

Anno Domini 1660
 Conditus sicut verstandig daer of Gens
 Gheschiedt sicut Raed der Stad Tongeren
 Notwendig als mien als gongep sicut daer sicut
 raed der sicut Stad Raed sicut verstandig
 Is tunc van sicut Jaer sicut sicut sicut
 omnia 1660 sicut verstandig sicut sicut
 dages sicut sicut sicut sicut sicut sicut
 sicut sicut sicut sicut sicut sicut sicut
 sicut sicut sicut sicut sicut sicut sicut
 sicut sicut sicut sicut sicut sicut sicut

sicut van omnia sicut sicut sicut sicut sicut sicut
 sicut sicut sicut sicut sicut sicut sicut
 sicut sicut sicut sicut sicut sicut sicut
 sicut sicut sicut sicut sicut sicut sicut
 sicut sicut sicut sicut sicut sicut sicut

Fragment uit een register
 betreffende het verpachten
 van gemeentegronden, 1660:
 SAT, Stad oud régime nr. 69a.

Het archief van de schepenbank werd eertijds
 bewaard in het Rijksarchief te Hasselt, waar het
 in 1982 door Jozef Grauwels geïnventariseerd
 werd: J. GRAUWELS, *Inventaris van het archief van
 de schepenbank van Tongeren*, Brussel, 1982,

187 p. De voornaamste reeksen in dit archief zijn de gichtregisters voor de
 periode 1469–1796 (nr. 40–151), de rolregisters voor de jaren 1416–1796 (nr.
 254–450), de rollen voor strafzaken 1593–1792 (nr. 752–770), de rollen van
 de schout voor de periode 1657–1744 (nr. 771–780), de rollen van de stads-
 momber voor de periode 1641–1778 (nr. 797–802), de procesdossiers van
 burgerlijke processen 1591–1796 (nr. 812–3004) en van strafprocessen
 1589–1793 (nr. 3005–3427).

De in 1967 in het Tongerse stadsarchief bewaarde archieven van de kapittelkerk en van de parochiekerken werden geïnventariseerd door H. BAILLIEN, *Stadsarchief Tongeren. Inventaris van de fondsen van het O.-L.-Vrouwkapittel, de plebanie, de kerken van Sint-Jan, Sint-Niklaas, Sint-Gillis en Sint-Hubertus*, Brussel, 1967, p. 93–192. De voornaamste onderdelen van dit deel van het archief van het kapittel zijn de oorkondenboeken met afschriften van akten uit de periode 1164–1794 (nr. 17–28) en de leen- en cijnsregisters voor de jaren 1738–1795 (nr. 46–52). De voornaamste stukken in het archief van de kerkfabriek van de Onze-Lieve-Vrouwkerk zijn de ontvangstenregisters voor de jaren 1610, 1771–1794 (nr. 91–98) en de rekeningen voor de jaren 1387–1403 en 1783–1791 (nr. 99–107). De oorkondenverzameling van het kapittel telt 44 oorkonden, waarvan de regesten in dezelfde inventaris zijn gepubliceerd. Het belangrijkste onderdeel van het archief van de kerkfabriek van Sint-Jan zijn de rekeningen uit de periode 1454–1797 (nr. 22–51). Haar oorkondenverzameling beslaat de jaren 1400–1534 en bevat eveneens 44 nummers. De rekeningen van de kerkfabriek van de Sint-Niklaaskerk beslaan de periode 1515–1797 (nr. 9–17).

Een ander deel van het archief van de kapittelkerk werd destijds in het Rijksarchief te Hasselt bewaard. Ondertussen is dit ook naar het Tongerse stadsarchief overgebracht. Het werd in 1977 door Jozef Grauwels geïnventariseerd: J. GRAUWELS, *Inventaris van het archief van het Onze-Lieve-Vrouwkapittel te Tongeren*, Brussel, 1977, 109 p. Tot dit deel behoren onder meer de besluitenregisters van het kapittel uit de jaren 1608–1794 (nr. 2–12), rekeningenregisters van de kerkfabriek uit de periode 1385–1793 (nr. 426–445) en een groot aantal stukken betreffende het goederenbeheer. De inventaris van Grauwels bevat voorts de regesten van een oorkondenverzameling van 483 nummers uit de periode 1204–1794.

In het Rijksarchief te Luik

Zoals dat voor de andere steden in Haspengouw het geval is, bevat het archief van de Geheime Raad ook voor Tongeren een aantal dossiers: nr. 262 en 801 met stukken betreffende de vernieuwing van de stadsmagistraat in de achttiende eeuw; nr. 802 en 803 over het functioneren van de stadsmagistraat; nr. 804 en 811 met stukken over de rechtspraak in Tongeren, 1540–1776; nr. 805 over de samenstelling van de kamers, 1730–1776; nr. 806 met stukken over de stadssecretarissen, 1725–1726; nr. 807 met stukken betreffende de ambachten en markten, 1584–1776; nr. 808 en 809 betref-

fende het financieel beheer van de stad en belastingen, 1682–1776; nr. 810 over inkwartieringen in 1748.

Andere documenten in dit archief zijn stukken betreffende processen die door inwoners van Tongeren voor de Geheime Raad gevoerd werden, of waarin rechten op goederen in Tongeren in het geding waren: nr. 1456, 1700, 1715, 1738, 1791, 1938, 2044, 2075, 2096, 2352, 2403, 2434 en 2529.

De dossiers 1195 (1733) en 1196 (1739) betreffen processen tussen de schepenbanken van Luik en van Tongeren, over hun respectievelijke bevoegdheden.

In het archief van de Staten van Luik en Loon vindt men wat Tongeren betreft voornamelijk dossiers over de inning van belastingen door de Staten (nr. 1679–1680, 1967), stukken betreffende de aanleg van de steenwegen van Tongeren naar Luik en naar Hasselt (nr. 2777–2781) en andere openbare werken in de stad (nr. 3008), een dossier betreffende opeisingen ten laste van de stad Tongeren in de jaren 1692–1791 (nr. 3736) en een dossier betreffende oproer in de stad in de jaren 1790–1792 (nr. 4079).

Onderzoekstips

De besluitenregisters van de stadsmagistraat en de registers van de magistraatsverkiezingen vormen een uitgelezen bron voor een studie van de geschiedenis van de stadsmagistraat in de zeventiende en de achttiende eeuw. De archieven van de stadsmagistraat zijn samen met de archieven van de ambachten een goede bron voor een studie van de organisatie van de ambachten, hun bevoegdheden en hun samenstelling. De rekeningenregisters bieden het nodige materiaal voor een studie van de stedelijke financiën in dezelfde periode. Vooral de zeventiende eeuw was op financieel vlak voor Tongeren een bijzondere periode, waarin ondanks grootschalige leningen en verkopen van stedelijk domein de bodem van de stadskas steeds zichtbaar bleef. Het archief van de stadsmagistraat moet in combinatie met de archieven van andere stedelijke archiefvormers ook toelaten een prosopografische studie te maken van de →

leden van het stadsbestuur en uit te zoeken of er in de loopbaan van de bestuurders een stramien te herkennen is.

De besluitenregisters van de stadsmagistraat en de stadsrekeningen vormen een goede bron voor een studie van de stedelijke fiscaliteit: Welke bezittingen of inkomsten werden belast en op welke producten of diensten werden door de stad taksen geheven? Hoe werden die geïnd? Anderzijds werd het geld van de stad ook weer uitgegeven. Aan de hand van de rekeningen kan onderzocht worden met welke kosten het stadsbestuur geconfronteerd werd: lonen van medewerkers, infrastructuurwerken, opeisingen ...

Voor een studie van de geschiedenis van de ordehandhaving en de rol daarin van enerzijds de schout en de schepenen en anderzijds de stadsmagistraat, kan gebruik gemaakt worden van de archieven van de stadsmagistraat en van de schepenbanken.

Op basis van het schepenbankarchief, met name van de in de gichtregisters geregistreerde verkoopsovereenkomsten, kan een onderzoek verricht worden naar de munttypes die gebruikt werden voor het betalen van grote bedragen, naar de verhouding van goud en zilver en de verschuivingen daarin in de loop van de achttiende eeuw.

De archieven van de Tongerse kerkfabrieken, met name de rekeningenregisters, zijn de ideale bron voor een studie van het patrimonium van de Tongerse parochiekerken, het beheer ervan en het toezicht op het beheer.

Aan de hand van de parochieregisters van Tongeren, of van één parochie, waarin de dopen, huwelijken en begravingen geregistreerd werden, kan een studie naar de samenstelling van de gezinnen in de achttiende eeuw verricht worden, met aandacht voor het aandeel grote en kleine gezinnen en nieuw samengestelde gezinnen.

Het dorp Berg met rechtsonder de Galgenberg, kaart nr. 6 uit de prekadastrale kaart van de stadsvrijheid Tongeren, 1731-1732: SAT, Stad oud régime nr. 122.

has abay

6

6

Meerpan

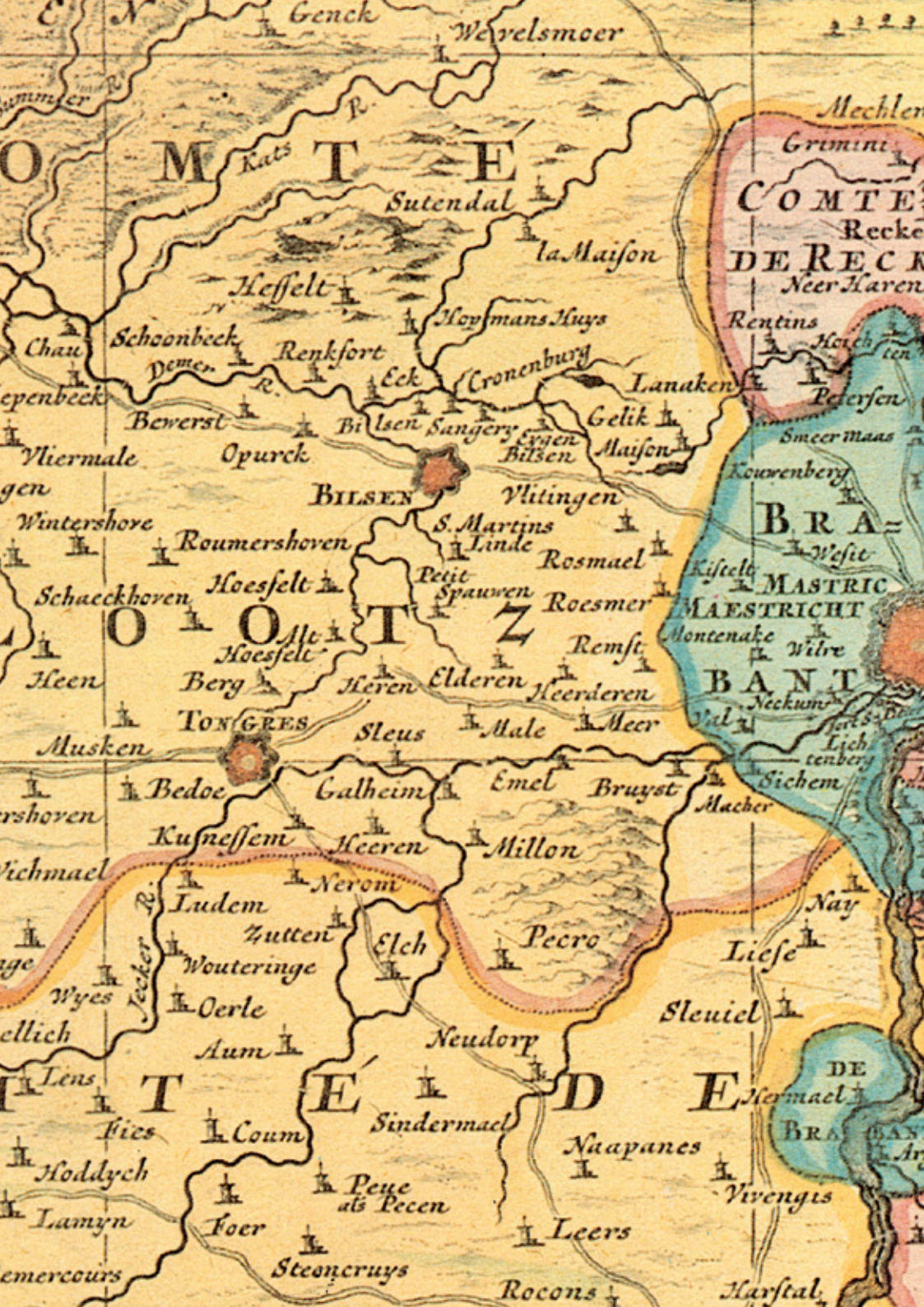

Het dorp
Neerrepn met
rechtsboven het
kasteel van
Neerrepn, kaart
nr. 24 uit de
prekadastrale
kaart van de
stadsvrijheid
Tongeren,
1731-1732:
SAT, Stad oud
régime nr. 122.

De projectvereniging Erfgoed Haspengouw is een intergemeentelijke samenwerking van 10 gemeenten.

Genck   Nevvelsmoer   2222

OMT   Sutendal   la Maison

Hesselt   Moymans Huys   Cronenburg   Lanaken

Schoonbeek   Renkfort   Eck   Gelik   Maison

BILSEN   Vitingen   S. Martins   Linde   Rosmael

Peit   Spauwen   Roesmer   Remst   Meerderen

TONGRES   Sleus   Male   Meer   Slichem

Bedoe   Galheim   Emel   Bruyst   Macher

Kusnessem   Heeren   Millon   Pecro   Liefe

Iudem   Zutten   Elch   Neudorp   Sleuiel

COMTE DE RECK   Reck   Neer Haren

MAESTRICHT   Kistelt   Weste

BANT   Montenake   Wilre   Neckum

DE BRABANT   Macher   Nay   Liefe

DE BRABANT   Naapanes   Leers   Rocons

Tongeren
en
Sint-Truiden
Borgloon
Bilzen